

Testimony Number: T/109
Cassette Number: C/109

Country: Hungary Language: Hebrew

Name: Hoffman (Stern), Lea (Klare)
Address:

Birthdate, Place, and Country: 25.12.1932, Budapest, Hungary

Testimony Content

Before the war

About her family; the disbelief in the stories of Polish families who came to Budapest. Her father was in the army and later on in labor camp.

1944

He escaped from the train when he was taken to the Austrian border; He got documents* for his family through somebody (unknown to Mrs. Hoffman); the concentration of the Jews in Taterzal Square for two days.

October 44-January 45

In Jew houses - Swiss and Swedish in the following streets: Szent Istwan Rakpart; Patra and Hollan; the hiding of her father from the Arrow Cross; the attempt to catch her brother and his escape; about the life in these houses and the behavior of the Hungarians; the liberation day and the meeting with Russians; back to their house; about the death and corpses in the streets. With "Hashomer Hazair" group to Vienna and then to Struth; to Palestine in "Exodus" and the return to Europe.

July 1946

To Israel; her life and her opinions about the kibbutzim where she stayed; study and family. Thoughts about her rescue and about Europe. She heard in vague way about Wallenberg during the war and afterwards.

1948-till now

*Enclosed is a copy of the Swiss Red Cross documents on the name of her father Stern Adolf.

Recording time: 2 1/2 hours
Place: Witness' residence
Name of interviewer: Tikva Petel

Number of pages:
Date of interview: 31.10.89

גברת לאה הופמן - שמות ומושגים

רח' נאג' ידיובה - Nagydiofa Utca

מאטאאלקא - Mateszaalka

רח' ראזינצי - Razincy Utca

ווייסמנפרד - Weismanfred

מונקסוהאלאט - Munkaszolgalat (שיירות עבודה)

טאטרזש'אל - Taterzc'al

צלב החץ - Nilaskereszt

רח' טאטרה - Tatra Utca

רח' סנט אישטבאן ראקפארט - Szent Istvan Rakpart

רח' הולן - Hollan Utca

הג' אשהאלום - Hegyeshalom

בורוכוב קד - Borochoy Kor

סטרית ביי אנסבך - Struth Bei Ansbach

מרסיי - Marseille

ליבק - Lubek

זנגווארדן - Sengwarden

פופנדורף - Poppendorf

Hoffman Lea
T-109

P.P. 9,10 - 29, 52

ראיון עם חברת לאה הופמן לבית שטרן

מראיינת: תקוה פתל

תאריך: 31 באוקטובר 1989

מדפיסה: אסנת בראל

ש. את נולדת בבודפשט ב- 25 בדצמבר 1932. ספרי בבקשה עליך ועל ההורים בבית עוד לפני המלחמה, מה שאת זוכרת, וצייני גם את שמות ההורים.

ת. מה שאני זוכרת, בי אני יחסית הייתי ילדה די קטנה. בסוף המלחמה, בסך הכל הייתי רק בת שתיים עשרה ומשהו. אמא שלי היתה תופרת, קוראים לה צינר, צילי שטרן. אבא שלי היה חייל, צ"ל, וקראו לו אדולף, אברהם שטרן. חלק היה בחנות, איפה שעבדו, וחלק היה בית מלאכה שעבדו בבית. בהתחלה אמא שלי היתה תופרת שמלות לפי הזמנה. אחר כך היא הצטרפה למקצוע של אבא, שזה היה מבנסים לפי הזמנה, ועבדו אצלנו תופרות, חייטים. וזה היה גם לפני המלחמה, גם במשך המלחמה, גם אחרי המלחמה, גם פה בארץ, הביאו גם את חלק ממכונות התפירה, אבל רק מכונה אחת או שתיים, את היתר מכרו בבודפשט. גרנו בשכונה שבה גרה רוב יהדות בודפשט. זה היה איזור מספר 7 ברחוב נג'דיופה (Nagydiófa), הבית היום כבר לא קיים. הפירוש של נג'דיופה זה עץ האגוז הגדול. שמה היו אנשי תעשייה, אנשי מלאכה, בעלי מקצוע. זה היה איזור די מרכזי מבחינת עסקים בבודפשט.

ש. איך היה המצב הכלכלי?

ת. המצב הכלכלי היה בסדר. אני לא כל כך הבנתי אז, היה בסדר. אנחנו גרנו בבודפשט. הסבא שלי מצד אבא בא לבודפשט בשנות השלושים. המשפחה של סבי היו אנשים די אמידים. הם גרו בבודפשט בדרך כלל בדירה של ששה שבעה חדרים. דרך אגב, הקומוניסטים אחר כך החרימו

- את המחצית כמובן. אבא שלי גם עסק בבגדים. היו לו חייטים ותופרים, היה לו בית מלאכה. היה לנו גם בית משפחתי באיזור אחר שקראו לו מאטאסאלקא (Mateszalka). זו עיירה קטנה. סבתא שלי מצד אמי נפטרה במחנות ריכוז, כמו רוב המשפחה שלנו, ואנחנו היחידים שנשארו בשלמות. אני, אחי מיכאל שהר בעומר, ואבא שלי ואמא שלי.
- ש. ספרי קודם לפני המלחמה. רציתי לדעת אם היו להורים שלך מכרים לא יהודים.
- ת. בודאי, אנחנו גרנו בבית באותו בנין, היום הבנין הזה דרך אגב לא קיים כי הרסו אותו ועשו שם משהו כמו גינה ודשא. בתים יותר ישנים בדרך כלל או ששיפצו או שהרסו. את הבית שלנו הרסו.
- ש. איך היו היחסים ביניכם ובין הגויים?
- ת. היה בסדר. באותו בנין שהיו חמישים ושנים דיירים, אני חושבת שהיו בערך שמונה, עשרה יהודים, היתר היו נוצרים, קתולים או רפורמטים. היחסים שלנו היו טובים. הם מאד אהבו את המשפחה שלנו, באופן כללי, כי ההורים שלי היו אנשים מאד מתונים ומאד שקטים. גם פה בארץ השכנים אהבו אותם.
- ש. לא שמעתם ולא דיברתם על תופעות של אנטישמיות?
- ת. כן, ודאי, כשנכנסו הגרמנים, היתה שכנה אחת שהיתה ממש נאצית רצינית. היא נעמדה בחצר הבנין ואמרה שילכו לעזעזל כל היהודים, ושיקחו את כולם (ובוונה היתה למחנות ריכוז או משהו) חוץ ממשפחת שטרן. זו היתה קללה על כל היהודים, חוץ מהמשפחה שלנו.
- ש. לפני שהגרמנים נכנסו?
- ת. לפני שהגרמנים נכנסו לא היו בעיות בבנין או ברחוב, לא היו בעיות של אנטישמיות. אני חושבת שהאנטישמיות היתה בכלל יותר בעיירות, לא כל כך בעיר הבירה. לא זכור לי, אף פעם לא היה.

- ש. את הספקת ללכת לבית ספר לפני שהגרמנים נכנסו?
- ת. כן, בודאי.
- ש. איזה בית ספר?
- ת. זה היה בית ספר ממלכתי ממשלתי ברחוב ראז'ינצי (Razincy Utca).
- זה היה בית ספר ממלכתי שהלכו אליו יהודים ונוצרים ביחד. לידו היה בית ספר אורתודוכסי של יהודים, ולידו היה בית כנסת שהם היו קיימים. הבית ספר הממלכתי עם הנוצרים ביחד כבר נהרס. יש שם איזה בית ספר חקלאי או משהו כזה.
- ש. למה דווקא לבית ספר ממלכתי?
- ת. כי לבית ספר יהודי הלכו בעיקר אלה שהיו מאד דתיים. אז אנחנו היינו יהודים שחיו עם מסורת. אבל שם היו אורתודוכסים או ניאולוגים. הניאולוגים זה משהו כמו פה החילוניים, שבחגים הלכו לבית כנסת ומדי פעם כשבא להם התפללו, אבל לא הלכו עם פאה נוכדית ולא הלכו עם שטרמפי.
- ש. בבית ספר הרגשתם יחס שונה אליכם?
- ת. דרך אגב, בבית ספר הזה שהלכנו, זה בית ספר ממלכתי, שם היו שיעורי דת. לדת היהודית היתה מורה מיוחדת שלימדה אותנו. זאת אומרת, אנחנו לא הרגשנו משהו מיוחד. אנחנו הרגשנו בעיקר כשנכנסו הגרמנים. אז מנהל בית הספר קרא לנו, לילדים הקטנים בכיתה ג', ד', משהו כזה. הם אמרו שהם מאד מצטערים אבל אסור להם לתת ליהודים ללמוד שם ואנחנו מוכרחים לחפש בית ספר אחר. התנצלו וזהו.
- ש. עד אז לא היה שום דבר לרעתכם?
- ת. לא, לא, לא הרגשנו שום דבר. בעיקר כשנכנסו הגרמנים, אני מבינה שמי שהיה אנטישמי אז היה לו האומץ לחשוף את שיניו. בעיירה איפה שההורים נולדו - במטה סלקה בהחלט. הייתי שם שנה קודם, ואז ילד

נוצרי צעק אחרי: יהודיה מלובלבת! ואני העפתי לו סטירה. וזה מאד מצא חן בעיני כל העיריה הזאת, ובעיני הלא יהודים, שילדה שהרבה יותר קטנה יש לה אומץ להעיק לו סטירה. ואז בכלל התנפלו עליו ונתנו לו מכות.

ש. את אמרת שבבית היתה אוירה יהודית אבל לא דתית.
ת. תראי, למשל לאח שלי שהיה קטן, לקחו מורה פרטי, מלמד, שילמד אותו הרמנית ואידיש. הוא לא למד כלום. מי שתפס זה בעיקר אני הייתי, את הרמנית מה שקצת אני ידעתי, ידעתי מהמורה הזה ששילמו לו כדי ללמד את אחי. הוא נורא היה נהד זה, כי עם הציציות היה צריך ללכת לבית ספר. תארי כך שהציציות היו צריכות להיות בחוץ ולהתנפנף כאשר הוא הולך לבית ספר שישעים ותשע אחוז הם גויים. זה היה באמת מיותר. הוא בכה וצרח וזרק את זה, ואחר כך הם הפסיקו את זה. אבל זו היתה בקשה של סבתא שלי, שהיא מבית מאד דתי. הסבא שלי היה בנדיט גדול. בשבת ובימי ששי היה בא אלינו, נכנס לשירותים, היה מעשן מקטרת. אבל כמוכן זה היה סוד מהסבתא שלנו.

ש. על ארץ ישראל דיברתם?
ת. ארץ ישראל לא היתה קיימת, היתה קיימת פלשתינה. זה מין דבר שאף אחד לא הכיר. דווקא אחד החייטים שעבדו, בחור צעיר, הוא היה מטרנסיבלבניה והיה ציוני גדול. הוא סיפר על פלשתינה. לא היה עוד ארץ ישראל. וכולם צחקו ולעגו ואיפה זה בכלל. זה היה נורא משונה.

ש. לא היכרת תנועות נוער ציוניות?
ת. אני היכרתי עם תום המלחמה, הייתי חמש שנים ב"שומר הצעיר". זה היה אחר כך, מאחרי המלחמה והלאה. אבל מקודם לא.
ש. רציתי לדעת, את באמת היית קטנה, אבל כשהרמנים פלשו לפולין ב-1939, דיברו על זה בבית?

ת. דיברו על זה בבית, דיברו על זה גם ברחוב. אני רק זוכרת שהיתה משפחה שברוזה מפולין. אם זה היה ב- 1939 או 1940 או 1941 - זה אני לא יודעת. משפחה מפולניה שהם למדו בהונגריה הונגרית. הם ברחו והם באמת סיפרו זוועות, אבל אף אחד לא האמין, כי איך יכול להיות שהגרמנים שהם עם כל כך מתורבת וכל כך מגומס - סתם ירצחו אנשים. זה היה מין דבר שקשה להאמין. היה חלק שכן האמינו לזה. כשהתחילו כבר לתפוס ברדיו, שכנים, כל מיני תחנות אחרות, כמו תחנות מאנגליה, תחנות אפילו ערביות, אבל כמוכן שלא הבנו, אבל אלה שהיו דוברי צרפתית תפסו את התחנה של אלה'יר וכל מיני דברים, ומשם ידעו שנמשהו קורה. אבל הונגריה או בודפשט זה היה מין דבר שהיה סגור הרמטית. אני לא יודעת למה זה. או ששמרו שלא יגיע, או שפשוט העם לא העביר אחד לשני. לא כל כך ברור לי.

ש. יש בודאי גם הענין של היהודים שהרגישו בטוחים בהונגריה.

ת. יכול להיות, כי גם אם היתה אנטישמיות, זה לא היה מורגש כמו בפולין.

ש. אני חושבת שהיהודים הרגישו חלק מהונגריה.

ת. כן, הרגישו את עצמם. הם היו הונגרים מאד טובים, זה נורא מטופש. אבל כנראה. אני רוצה לומר לך, למשל ליד בודפשט, זה שייך לבודפשט, היה בית חרושת גדול, אני חושבת שזה היה בעיירה שקוראים לה צ'אפאל (Czepel), בית חרושת יהודי שקראו לו ווייסמנפרד (Weismanfred) זה אחד העשירים, אני חושבת הכי עשירים באירופה. היה להם בית חרושת שהם היו מיצרים הכל. זה כולל מנהץ ובורה ורכבות וחשמליות והכל. ובשהגרמנים כבשו, אז הכריחו את הפועלים לפרק את הכל. והם עשו את זה ככה שפירקו וחיברו ופירקו וחיברו. הם פשוט היו נאמנים דווקא לא לגרמנים. בכלל, אני חושבת שבעלי המקצוע והפועלים לא היו פשיסטים כמו האחרים, היו יותר מהוגנים.

- ש. היו לכם קרובים בחו"ל, מחוץ להונגריה?
- ת. כן, ודאי. היו לנו קרובים שעזבו אחרי מלחמת העולם הראשונה או בזמן מלחמת העולם הראשונה. הם יצאו לארה"ב, חלק די גדול של המשפחה, בעיקר מצד אבא שלי. הם גרים שם עד היום, הם בני תשעים או משהו, בני שמונים. הם גרים חלק בניו-יורק, בפילדלפיה.
- ש. אבל לא באירופה?
- ת. לא, יש לי דודה שגרה ליד פריס, אבל מאחרי המלחמה.
- ש. קודם לא היה?
- ת. לא, שם לא היו. היו פה ושם קרובים כמו בוינה.
- ש. יותר מאוחר כשפרצה המלחמה בין גרמניה לרוסיה, איך היו התגובות אצלכם?
- ת. יש לי דוד אחד, האח הכי קטן של אבא שלי, קראו לו אנדור, אותו לקחו, הוא היה בן עשרים ושנים והיה כבר נשוי. נולד לו גם ילד שאני לא יודעת אם הוא אי פעם ראה אותו. הוא היה דווקא שמאלני גדול, מבחינה אידיאולוגית. הוא אמר שאם תהיה לו אפשרות ליפול בשבי - הוא יעבור לרוסים. הוא לא היה מוכן בשום אופן להלחם ביחד עם הגרמנים. מה היה גורלו - לא ברור, הוא נעלם, או נהרג או אולי אפילו חי ברוסיה. פשוט אנחנו לא יודעים עליו שום דבר.
- ש. היו חששות בבית בהלל המלחמה?
- ת. לכל יהודי היה פחד. קודם כל, אני זוכרת תופעה כזאת, היסטריה מאד מאד גדולה ברחוב. זה לא רק בין יהודים, גם בין הנוצרים. ואנחנו רצנו בילדים קטנים לפני הבנין ושאלנו מה הבעיה, אז אמרו שהלילה נבנסים הגרמנים.

- ש. את מדברת כבר על כניסת הגרמנים להונגריה?
- ת. זה היה היסטוריה בכל הרחוב, בכל בודפשט. וזו היתה היסטוריה גם בין העם ההונגרי, הלא יהודים, שהגרמנים נכנסו, כי לא ידעו מה יהיה. אני מאמינה שמאל והלאה בעיקר התחילו לפקוח עיניים.
- ש. עוד קודם רציתי לדעת אם שמעת על פלוגות העבודה או אבא שלך נקרא למחנות עבודה.
- ת. כן, ודאי. הוא היה, זה שירות עבודה קוראים לזה, בהונגרית קורקאים לזה מונקסוואלאט (Munkaszolgálat). זה שירות עבודה. לקחו אותם בבגדים האזרחיים שלהם.
- ש. מתי?
- ת. אני מאמינה שמשוהו לפני כניסת הגרמנים אולי. אני לא זוכרת.
- ש. איך זה נעשה?
- ת. אבא שלי היה גם בצבא הסדיר בשאנחנו עוד היינו ילדים קטנים, מפני שהוא התחתן די צעיר. בהיל עשרים ואחד היו הולכים עד היל עשרים ושלוש או ארבע, שנתיים שלוש היה צבא סדיר. והוא עשה את זה כשהוא היה נשוי והיו לו כבר בעצם שני ילדים קטנים.
- ש. נחזור לשירות העבודה.
- ת. לשירות העבודה לקחו אותו, אני חושבת שעוד בזמן או לפני כניסת הגרמנים. אני פשוט לא כל כך זוכרת. הוא היה קודם כל בצבא, אפילו אני חושבת בזמן המלחמה, הוא היה עוד בצבא. דרך אגב, יש לי כאן תמונה שהוא היה בצבא. יש לי גם תעודות שהוא היה במשאו כמו כאן ההסתדרות בעלי המקצוע. זה הוא נתן לי לפני מותו. הוא אמר לי: את אוהבת לאסוף עתיקות. דברים כאלה הוא נתן לי. הוא היה קודם בצבא. משם לקחו אותו גם לשירותי עבודה. באמצע הוא גם היה כבר מצוה של אח שלי, שהיה קצת יותר גדול ממני. והוא השיג את השוצפאסים. הוא הלך לומר איפה אנחנו נשיג אותם. ואם תראי את התעודה - אנשי

המחתרת היהודית ההונגרית זייפו את שם הילדים. את רואה כאן בתעודה כתוב: שטרן אדולף ורעייתו, נולדה שוורץ צילי. באיזה שהוא מקום צריך להיות גם הילדים, או אדולף שטרן ואשתו. אני לא רואה את הילדים.

ש. זה קולקטיב.

ת. נכון קולקטיב, זה משותף.

ש. זה כבר היה אחרי הכניסה של הגרמנים?

ת. כן, זה רק צילום, יש לנו גם האורדינאל, אמא שלי שמרה את זה.

ש. הוא בא לפעמים הביתה, חוץ מהבר מצוה?

ת. קודם הוא היה מאד מאד רחוק, אני לא זוכרת איפה, ודאי אמא שלי תדע. אחר כך באמצע היתה לו בעיה. זה גם אני חושבת בשירות הצבאי, שהיתה לו זלקת שקדים והיה צריך להוציא. ומיד אחרי שהוציאו לו את השקדים, לא אמרו לו והוא שתה משהו כמו תפוזים, זו היתה פעות, ואז הוא כמעט נפטר מזה, למרות שהיה בן שלושים ומשהו.

ש. הוא סיפר על תנאי העבודה שלו?

ת. הוא ודאי סיפר לאמי. לילדים קטנים לא כל כך. הם גם קפצו לכמה שעות או משהו. בעיקר זכור לי, בבר מצוה של אחי לא בטוחה שהוא היה.

ש. היה נדמה לי שאמרת שהוא בא לבר מצוה.

ת. נדמה לי שהוא בא, כן, רק לחופשה. אחר כך עמדו לקחת אותו ברכבות מחוץ להונגריה והוא קפץ מהרכבת בין הגבול ההונגרי לאוסטרי, ברח. זה היה מאד מאד מסוכן באותו איזור. הוא ברח, קפץ מרכבת דוהרת. חזר לבודפשט וחילפש אותנו בין מאות אלפי יהודים, ומצא אותנו. היה מאד מאד מסוכן כל הענין כי גברים צעירים בגילו לקחו לעבודות כפייה. ומי שברח מאיפה שברחו - הוציאו אותו להורג.

- ש. רציתי לדעת, אחרי שהגרמנים נכנסו, אתם נשארתם באותו בית?
- ת. כן, אנחנו נשארו באותו בית כי זה היה איזור די מרכזי. אחר כך, כשקבעו שיהיה היטו - אז בעצם זה היה איזור ההיטו. אבל אנחנו לא רצינו להשאיר באיזור ההיטו כי היתה לנו הרהשה שפה לא יהיה טוב. סגרו אותם באיזור היטו. ועוד כשהיה קצת חופשי לסדר, סידרנו את זה, זאת אומרת ההורים סידרו את השוצפאס הזה.
- ש. תיכף אשאל שאלות על השוצפאס הזה. רציתי לדעת אם היה שינוי במגורים ובאורח החיים שלכם בעקבות כניסת הגרמנים.
- ת. אנחנו גרנו עוד זמן מה, עד התאריך זה כנראה, גרנו בבית. כשהשגנו את השוצפאס, או הם קצת לפני כן התחלנו לברוח. ואז מה היה, כל יום שני וחמישי היינו בבנין אחר. בכל בנין היו דוחסים אותנו עם עוד משפחה. לפעמים היה יכול להיות ארבע חמש או יותר משפחות בדירה גדולה. ויש לנו הכתובות גם.
- ש. זאת אומרת, עוד לפני שהיו לכם תעודות חסות, אתם דאגתם לעצמכם למגורים אחרים?
- ת. היו לנו תעודות שאנחנו יהודים. אני חושבת שעוד לפני כן.
- ש. מה עשית את בבתים האלה במשך כל היום?
- ת. מה עשינו, היינו ילדים מאד מחונכים. אנחנו לא עשינו דעש וקפיצות. אם אנחנו מסתכלים היום על הצברים שלנו, קשה לי להבין איך הם היו יכולים. אבל אני מבינה שכל ילד שיודע שאין לו ברירה אם הוא רוצה לחיות אז הוא מוכרח. היינו שם בשקט.
- ש. מה עשית כל היום?
- ת. היו משחקים, כל מיני משחקים, שאנחנו אחר כך גם המצאנו. דרך אגב, היה משחק מאד מאד ידוע. משחק שאת שמת משהו, ידים על הכוסות, וזה היה אומר את העתיד. זה היה משהו לא נורמלי, זה הלך. זה היה כמו כל תרגיל באופנה, ושיחקנו בזה המון. גם לא היה לנו מה לעשות. אז

- ש. רציתי לדעת, אחרי שהגרמנים נכנסו, אתם נשארתם באותו בית?
- ת. כן, אנחנו נשארו באותו בית כי זה היה איזור די מרכזי. אחר כך, כשקבעו שיהיה גיטו - אז בעצם זה היה איזור הגיטו. אבל אנחנו לא רצינו להשאר באיזור הגיטו כי היתה לנו הרגשה שפה לא יהיה טוב. סגרו אותם באיזור גיטו. ועוד כשהיה קצת חופשי לסדר, סידרנו את זה, זאת אומרת ההורים סידרו את השוצפאס הזה.
- ש. תיכף אשאל שאלות על השוצפאס הזה. רציתי לדעת אם היה שינוי במגורים ובאורח החיים שלכם בעקבות כניסת הגרמנים.
- ת. אנחנו גרנו עוד זמן מה, עד התאריך זה כנראה, גרנו בבית. כשהשגנו את השוצפאס, או גם קצת לפני כן התחלנו לברוח. ואז מה היה, כל יום שני וחמישי היינו בבנין אחר. בכל בנין היו דוחסים אותנו עם עוד משפחה. לפעמים היה יכול להיות ארבע חמש או יותר משפחות בדירה גדולה. ויש לנו הכתובות גם.
- ש. זאת אומרת, עוד לפני שהיו לכם תעודות חסות, אתם דאגתם לעצמכם למגורים אחרים?
- ת. היו לנו תעודות שאנחנו יהודים. אני חושבת שעוד לפני כן.
- ש. מה עשית את בבתים האלה במשך כל היום?
- ת. מה עשינו, היינו ילדים מאד מחונכים. אנחנו לא עשינו דעש וקפיצות. אם יאנחנו מסתכלים היום על הצברים שלנו, קשה לי להבין איך הם היו יכולים. אבל אני מבינה שכל ילד שיודע שאין לו ברירה אם הוא רוצה לחיות אז הוא מוכרח. היינו שם בשקט.
- ש. מה עשית כל היום?
- ת. היו משחקים, כל מיני משחקים, שאנחנו אחר כך גם המצאנו. דרך אגב, היה משחק מאד מאד ידוע. משחק שאת שמת משהו, ידים על הכוסות, וזה היה אומר את העתיד. זה היה משהו לא נורמלי, זה הלך. זה היה כמו כל תרגיל באופנה, ושיחקנו בזה המון. גם לא היה לנו מה לעשות. אז

אבא נתן לנו את הקלפים ולימד אותנו לשחק. ואז שחקנו בתור משחק עם קלפים, שחקנו דומינו, וכל מיני משחקים. קראו להם אז הקפיטול, המשחק הזה של לרכוש בית, מונופול.

ש. כלכלית?

ת. תראי, אמא שלי עבדה כל הזמן, עד שנכנסנו לבית של השבדים/שויצרים. אנחנו גם היינו בבית, השופאס, תעודת ההגנה הזאת היתה לנו בעצם של שויצריה. אבל היינו גם הרבה בבתיים השוודים. כשעוד לא היה בית פנוי אז הכניסו אותנו. אני מאמינה שהם עבדו עם ראול ולנברג ביחד, והם דאגו ליהודים.

ש. את אמרת שאבא שלך דאג לתעודות.

ת. אבא שלי ואמא שלי, כן.

ש. איך הם ידעו, איך הם שמעו, איך הם ידעו לאן ללכת?

ת. השמועה עברה שם מהר. זה אמר להוא, זה אמר לזה, למרות שלא היה שום קשר טלפוני. תתפלאי כמה שמהר עבר הכל.

ש. אחרי שהוא ברח מהרכבת בדרך לאוסטריה, הוא בא אליכם ואז הוא דאג לתעודות?

ת. אני באמת לא יודעת, או שהוא דאג או שאמר למי לפנות. אני באמת לא זוכרת. אני לא בטוחה אם לא מישהו, או מאלה שנתנו, הוא היה חיט שעבדו אצלו הרבה בצית, אבל הוא קיבל את זה ממישהו שהיה יותר גדול, מקבלן יותר גדול לדבר הזה. להוא היו המון קשרים, עם דיפלומטים, עם שחקנים, עם אנשי בידור, עם כל מיני. ואני מאמינה שמקשרים, יכול להיות שמפקדים מהעבודות כפיה היו. אני באמת לא זוכרת, יכול להיות שאמא שלי כן זוכרת.

- ש. אז בעצם הם לא הלכו באופן אישי לקונסוליה השבדית?
- ת. הלכנו לצלב האדום השוויצרי, היינו גם בקונסוליה השבדית, אבל נדמה לי שהיה שם תור נורא ארוך, ואז אמרו ללכת לשם, שם יש פחות. רצנו לפה, רצנו לשם.
- ש. רציתם לנסות כמה שיותר תעודות להשיג, או לפחות תעודה אחת?
- ת. כן, יש אנשים שהיו להם תעודות הם בזה וגם בזה. יכול להיות שהיו לנו גם תעודות שבדיות. אני לא זוכרת בדיוק, אבל זה מה שנשאר לנו.
- ש. אז מה שיש לך זה של הצלב האדום?
- ת. של הצלב האדום השוויצרי. אבל אלו אנשי המחתרת ההונגרית היהודית. הם עבדו גם עם זה וגם עם זה. הם עבדו כולם עם ולנברג, למעשה. יש לי מורה ומדריך מאחרי המלחמה, ואני יודעת את האנשים, את הכתובות, אם תרצי אחר כך.
- ש. כשאתם קבלתם את זה, אתם ידעתם שהמחתרת ההונגרית דאגה לזה?
- ת. כן, בודאי, אנחנו ידענו שהם זייפו את זה. חלקם גם זייפו בכלל את התעודות האלה. במקרה התעודה שלנו אורגניל. אבל עשרות אלפים הם זייפו. והיה להם גם, אני יודעת איפה היה הדפוס איפה שהם זייפו את כל זה.
- ש. בואי נלך, אחרי שהיתה לכם תעודה, אז כבר לא הייתם צריכים לחפש דירות, כי יכלתם לגור בבית מוגן.
- ת. כן, אבל זה לא היה כל כך מסודר כנראה מהתחלה. אני גם לא זוכרת אם לפני התעודה היה גם דבר בזה. אני חושבת שלפני שהשגנו את זה אספו את כל יהדות בודפשט ולקחו אותנו למין מגרש ענק של מרוצי סוסים, קראו לזה טאטרזאל (Taterzal). דרך אגב, לפני שנה כשביקרנו בבודפשט הלכנו לראות. לא נכנסנו פנימה, רק מסביב, הלכנו לראות את טאטרזאל. שם היו גרמנים ופשיסטים הונגרים.

הפשיסטים ההונגרים קראו להם נילוש, כי נילוש (Nilaskereszt) זה

גם 'צלב החץ'.

ש. אז אנחנו מדברים אחרי שצלב החץ עלו לשלטון?

ת. כן.

ש. כי קבלתם את התעודות אחרי שהם עלו. החותמת של התעודה היא 23

באוקטובר 1944. הם עלו לשלטון ב-15, אחרי ההכרזה של הורטי.

ת. כן.

ש. עם התעודות האלה הם אספו אתכם?

ת. אני באמת לא זוכרת. אני חושבת שלא היו לנו עוד, יכול להיות?

ש. אני לא יודעת. את היית גם צעירה ואני לא הייתי שם.

ש. אני חושבת שלא היו לנו והיינו שם. זה היה משהו נוראי. שם היו

עשרת אלפים אנשים אולי עוד יותר. את חלקם חיסלו בחצר, חלקם

התאבדו, ואחר כך קבלנו חנינה מראש הממשלה סאלאשי שעלה לשלטון

והוא נתן חנינה ופיזרו אותם.

ש. כמה זמן הייתם שם?

ת. היינו שם כמה ימים, יומיים שלושה.

ש. בחוץ?

ת. הרנו מתחת לכיפת השמים וזה היה נורא.

ש. אוכל ומים?

ת. אוכל ומים - אני באמת לא זוכרת. אני חושבת שלא היינו שם יותר

מיומיים. לא זכור לי שם, אולי היה, אולי היה מה שאמא שלי הביאה.

אבל זה היה נורא כי יש אנשים שהתאבדו לידינו והגניחות של

ההסיסה, זה היה משהו נוראי. הרבה התאבדו שם, ויש מי שהתאבד ועוד

לא מת, ואז תפסו אותם הפשיסטים והרביצו להם מינות רצח עד שהלכו.

ש. אבל לא שלחו משם אנשים?

ת. זה אני כבר באמת לא יודעת.

ש. בתקופה הזאת כבר שמעתם מה שקורה באירופה?

ת. תראי, מה שהיה שם היה מספיק נוראי, במגרש מירוך הסוסים. היה מספיק נוראי כדי לתפוס שבעצם המצב הוא מאד מאד חמור. אני מאמינה ששמענו גם מקודם, כי כשהלכנו בדרך, הרי תפסו מכל מיני בתים את היהודים, ואז הלכנו בשורה, והשורה היתה מאד מאד ארוכה. ואז היו נוצרים שממש בכו והיו שירקו עלינו, כל מיני תופעות. ואז עצרו את כל החבורה מפני שהיו יריות על הגרמנים בזמן שלקחו אותנו. ואז הם עלו למעלה כדי לחסל את כל אלה. וזה היה ברור שזה היו או יהודים או מתנגדים. אני חושבת שחיסלו אותם אחר כך, כי אינני מאמינה שאפשר משם לברוח. הגרמנים באו לשם בהמונים, חיילים.

ש. אחרי מספר ימים פיצרו אתכם, אמרו לכם שאתם חופשיים?

ת. אני חושבת שהיינו שם אולי יומיים, אולי שלושה, אני באמת לא זוכרת.

ש. ומשם לאן?

ת. או שפיצרו אותנו או שכל אחד לקחו לאיזה שהוא מקום. אנחנו חזרנו והלכנו לבית של בת דודה שלי, בת דודה חורגת למעשה, שאת בעלה כבר לקחו מקודם ואת שתי הילדות הקטנות שלה לקחו מקודם.

ש. לקחו לאן?

ת. לגרמניה. דרך אגב, לקחו למחנות הריכוז. ואני אפילו ב"יד ושם", אני רוצה פעם ללכת, ראיתי בשלושים ושתים או שלושים ושלוש שנה למדינת ישראל, בערב השואה הראו איך לקחו פרנספורטים, והם אמרו פולניה אבל זה היה הונגריה כי היכרתי את הסבתא שלי. היא היתה אשה מאד יפה והגדילו את התמונה, ואז ראיתי שזו סבתא שלי. דרך אגב, אף אחד כמעט לא הכיר, אפילו אמא שלי. והם מאד התפלאו במשפחה כי מיד אני טלפנתי לכולם: איך את היכרת? את היית הכי

קטנה. אבל אני הייתי אולי הכי קשורה אליה. כי לפני שלקחו אותה, הדודה שלי שלחה את העוזרת שלה הנוצרית, שתרוץ, ברגע שנכנסו הגרמנים בעצם, שתרוץ למטה סלקה, לעיירה איפה שהיינו בקיץ, ותביא אותנו לבודפשט, את הילדים שלה. אני חושבת שאנחנו כבר היינו בבודפשט. אבל היא כבר לא הספיקה. וכשראינו את הטרנספורטים עם הזקנים והילדים, אנחנו לא מצאנו את שתי הילדות. אבל היה סרט אמריקאי שבו בת דודתי הכירה את הבת שלה, לפחות עשר שנים אחרי זה. זו פשוט חידה. חיפשה את זה אבל היא לא מצאה. כי עם הטרנספורטים לא מצאנו. הסתכלנו אחר כך בהמון סרטים דוקומנטרים והשגנו גם מארה"ב ומאונר"א וכל מיני - לא מצאה את הילדות. אבל בסרט, סתם סרט, אם זה באמת היא היתה.

ש. אתם עוברים לבית של הבת דודה.

ת. לבית של הבת דודה. משם הורידו את כל היהודים, יכול להיות שמשם לקחו אותנו לטאטרזאל הזה. זה היה באיזור מוגן, זה לא היה בגיטו. הגיטו היה איפה שאנחנו גרנו. אני לא בטוחה אם לא מהמקום הזה לקחו אותנו לטאטרזאל הזה. שם היה דבר נחמד, שהעוזרת שקראו לה מריה, היא היתה בערך בת תשע עשרה, עשרים. וכשהורידו את כולם היא חיבקה אותי ובשום אופן לא רצתה לתת. והיא היתה מוכנה גם לרדת במקומי. והוורמכט, הצבא הגרמני גם הסכימו לזה. כי אמרו, הרי אין סימנים, כי ידוע שמפשיטים ולפי הברית מילה יודעים. היא אמרה שהיא ילדה וגם נולדה בחג המולד, זה מין דבר כזה שאסור לקחת, כאילו שאתם לוקחים לרצוח את ישו. והיא דיברה שם כל מיני. והיה מצחיק, אבל כנראה מי שנוצרי דתי יש בו איזה שהיא אמונה. והוורמכט אמרו שבסדר, אבל תחביאו אותה כאילו שהיא אווית. אחר כך אחרים דרשו שהיא תרד במקומי, ואני נשארת בדירה הגדולה לבד. מה פתאום? איזה עתיד יש לי? ואני רצתי למטה ואמרתי שאם לחיות ואם

למות אני רוצה ביחד עם אמא ואח שלי, ולא הייתי מוכנה שמריה תסכן את עצמה. אנחנו מאד אהבנו אותה. לא הצלחתי למצוא אותה אחרי המלחמה.

ש. בואי שוב נעשה קצת סדר ונדע מה קורה. אם הם לקחו אתכם מבת הדווה, ההורים שלך ניסו להראות את הניירות? או שאת לא בטוחה שהיו לכם אז ניירות?

ת. אני לא זוכרת. יכול להיות שהניירות אז לא היו שווים שום דבר. אני באמת לא זוכרת. אבל אם פעם תראינו את אמא שלי - היא בטח יודעת.

ש. היא זוכרת הכל?

ת. היא זוכרת. וגם ראינו אותה מניד גלים, זה מושב שיתופי שעומדים לפתוח מוציאון מיוחד ליהדות הונגריה.

ש. מתי התעודות שימשו לכם ההגנה?

ת. שימשו להגנה כשמש התחיל להחץ של לקחת ממש מחוץ להונגריה. ואז, אני חושבת שזה או בתוך השגרירות או בתוך משרד של הצלב האדום, שם לקחו את הילדים, ולחצו על אמא שלנו להשאיר אותנו בצלב האדום השווייצרי. הם היו לוקחים את הילדים לשווייץ או לא יודעת לאן, לשבדיה. ואז אמא תשאר לבד. לי היה נורא פחד שמבחינה מסוימת אמא שלי היתה מוגנת כשוניו לה ילדים קטנים איתה. אני נורא פחדתי, כי קודם כל היא היתה נורא דקה ונורא עדינה, ועבודות כפייה זה לא בשבילה. לי היה ברור, גם אם הייתי די קטנה, שהיא לא תעבור את זה, היא לא תשאר בחיים, לא במחנות ריכוז ולא זה. ואני בשום אופן לא רציתי ללכת בלעדיה. וגם כשלקחו אותנו כשכבד היינו בתוך הפתח, הרי דחפו שמה - אני ברחתי משם, כי ידעתי שאם אני אברח אז הם אחי יברח, כי היינו כמעט תאומים, ואז זה יהיה פסול שאנחנו נלך. ואני ברחתי והם אחרי, ונשארו עם אמא, וזה באמת הציל אותנו. היה עוד

דבר שכל היהודים רצו לקחת על עצמם את הדת הנוצרית. ואז שני החוכמים, אני ואחי, החלטנו אחרי כמה שיעורים שמספיק לנו, אנחנו לא רוצים להיות נוצרים, שילכו לעזאזל.

ש. באו ללמד אתכם בבית?

ת. איזה באו, הלכנו ולקחנו שיעורים פרטיים. היו, במיוחד נוצרים וכמרים ובנסיות. למדנו, עד היום אני יודעת להתפלל ולברך. הכל היה באמצע המלחמה. קשה לי רק לתאר מה היה לפני, מה היה אחרי. זה היה כבר כשהיו קרבות והפגזות. ואנחנו ברחנו לאמא שלי, שכבר היה ככה שלמדנו וידענו להתפלל, ואנחנו כבר נוצרים טהורים - ואז היינו צריכים ללכת לאיזה שהוא משרד, איפה שאנחנו מחליפים את הדת, מקבלים שאנחנו גויים. ואת הדבר המכריע הזה, החלטנו שאנחנו לא נהיה גויים. אמא שלי המשיכה ואנחנו החלטנו שאחי הולך ימינה ואני שמאלה, וברחנו לה. בדיוק באותו רגע עברחנו לה - התחילה הפגזה מאד כבדה על בודפשט. כולם היו צויכים לרדת למקלטים. ואנחנו שני החכמים הגדולים תפסנו אחד את השני, אבל לא מצאנו כבר את אמא, והלכנו לאיזה שהוא מקלט. נורא דאגנו, כי ידענו שהיא נורא תבהל. תארי לך, שני הילדים בורחים ואז בדיוק יש הפגזה מאד כבדה, ששעות על שעות היינו במקלט. והיא היתה אובדת עצות ונבהלה נורא. אני ריר לא זוכרת איך בדיוק היה. אני חושבת שאנחנו היינו ילדים די אמיצים, עם כל השטויות, והלכנו ממקלט למקלט וחילפנו אותה, ומצאנו אותה. איך שהוא, אבל אני חושבת שזה לקח די הרבה זמן, והיה גם מאד מסוכן, כי ברגע שיצאנו לרחוב שני ילדים...

ש. באיזה איזור זה היה?

ת. זה היה באיזור שהיה קרוב יותר לדנובה, איפה שהשגרירויות.

ש. ושם היו הבתים המוגנים?

- ת. המוגנים, כן. לא בכל רחוב, אבל שם היו הבתים.
- ש. כשהיא לקחה אתכם להתנצר, באיזה בית הייתם, גם קרוב לדנובה?
- ת. אני חושבת שכן, משלו באילור ההוא.
- ש. הייתם רוצה לדעת מתי הייתם בבתים המוגנים.
- ת. בבתים המוגנים כשהיינו, אז היינו בכמה מקומות. זה היה בכלל באילור הדנובה.
- ש. זה היה אחרי ההפגזות, תוך כדי ההפגזות?
- ת. הפגזות היו כל השנה. יש מתי שהיה פחות ויש מתי שהיה יותר. ברגע שנכנסו הגרמנים - התחילו הפגזות. אני לא בטוחה שמיד התחילו. זה היה לפחות איזה שנה.
- ז. ותוך כדי שהייתם בבתים המוגנים למדתם להיות נוצרים?
- ת. אז כבר לא למדנו להיות נוצרים.
- ש. אני פשוט רוצה לכוון את הדברים לראות מתי קרה כל דבר בפרט, לאו דווקא מדויק.
- ת. האמת היא שאני באמת לא יודעת. מהבית המוגנים לא כל כך יצאנו.
- אם היינו יוצאים היו תופסים את אחי ואני לעבודות כפייה. זה היה מאד מסוכן לצאת אל.
- ש. כמה זמן הייתם בבית מוגן?
- ת. מהתאריך הזה, ועד סוף המלחמה.
- ש. מאוקטובר 1944?
- ת. כן, עד ינואר 1945. אני חושבת שהיינו בבתים האלה גם קצת לפני שהיה לנו ממש השוואס.
- ש. את יודעת בכמה בתים הייתם?
- ת. אני יודעת, ואני גם יודעת איך היינו בבתים. אנחנו השכרנו עגלה שלקחה לנו, את הרהיטים לא לקחו, לקחה לנו בגדים וכל מיני מטלטלין. זה היה מאד מקובל שמה שהיו מין עגלות כאלה עם סוס אחד

- ת. המוגנים, כן. לא בכל רחוב, אבל שם היו הבתים.
- ש. כשהיא לקחה אתכם להתנצר, באיזה בית הייתם, גם קרוב לדנובה?
- ת. אני חושבת שכן, משהו באיזור ההוא.
- ש. הייתי רוצה לדעת מתי הייתם בבתי המוגנים.
- ת. בבתי המוגנים כשהיינו, אז היינו בכמה מקומות. זה היה בכלל באיזור הדנובה.
- ש. זה היה אחרי ההפצות, תוך כדי ההפצות?
- ת. הפצות היו כל השנה. יש מתי שהיה פחות ויש מתי שהיה יותר. ברגע שנבנסו הגרמנים - התחילו הפצות. אני לא בטוחה שמיד התחילו. זה היה לפחות איזה שנה.
- ש. ותוך כדי השהייה בבתי המוגנים למדתם להיות נוצרים?
- ת. אז כבר לא למדנו להיות נוצרים.
- ש. אני פשוט רוצה לכוון את הדברים לראות מתי קרה כל דבר בערך, לאו דווקא מדויק.
- ת. האמת היא שאני באמת לא יודעת. מהבתי המוגנים לא כל כך יצאנו. אם היינו יוצאים היו תופסים את אחי ואת אמי לעבודות כפייה. זה היה מאד מסוכן לצאת אז.
- ש. כמה זמן הייתם בבית מוגן?
- ת. מהתאריך הזה, ועד סוף המלחמה.
- ש. מאוקטובר 1944?
- ת. כן, עד ינואר 1945. אני חושבת שהיינו בבתי האלה גם קצת לפני שהיה לנו ממש השוואס.
- ש. את יודעת בכמה בתי הייתם?
- ת. אני יודעת, ואני גם יודעת איך היינו בבתי. אנחנו השכרנו עגלה שלקחה לנו, את הרהיטים לא לקחו, לקחה לנו בגדים וכל מיני מטלטלין. זה היה מאד מקובל שמה שהיו מין עגלות כאלה עם סוס אחד

או עם שני סוסים, או עם אופנוע שהיה לו סל כזה גדול שאפשר היה להכניס שם דברים. ואז לקחנו, לא כל כך בגדים, היה חשוב יותר מזון בדרך כלל. מי שלא לקח מזון היה יכול למות ברעב. לאוכל וכל הדברים עמדו בתור המון שעות. אנחנו עצבנו את הבית, ואחרי כך פלשו לשם יהודים. כשהיה קר, אז לקחו את כל הרהיטים היקרים ומזה הם עשו חימום.

ש. לבית שלכם נכנסו יהודים או הונגרים?

ת. יהודים.

ש. לבית שעצבתם?

ת. לבית שעצבנו, כי זה היה איזור הגיטו. אז לא שאלו, פרצו את הבית כי בכה זה הלך אז, לא היתה להם בדירה. אז לקחו הרהיטים, מה שמצאו, הרהיטים מעץ מהגון, שום דבר לא מצאנו שלם, והם פשוט שרפו את זה, כי היה להם קר.

ש. והמעבר הראשון היה לאיזה סוג של בית?

ת. אני חושבת שהראשון היה לבית של השבדים, שם היינו כמה שבועות, אני חושבת.

ש. את זוכרת?

ת. כן.

ש. תארי יום אחד שם.

ת. נכנסנו לרחוב טאטרה (Tatra Utca), 14 או 16, לא זוכרת איזה היה הראשון. רחוב טאטרה בדרך פוז'וני. (הכוונה לרחוב ראקפארט (Rakpart). ואחר כך היינו ברחוב הולאן (Hollan). היינו במספר בתים. כשהיתה התערוכה של דוקטור פישמן בבאר שבע, עשה את זה, הלכתי והתברר לי שמצאתי איזה ארבעה חמישה בתים איפה שאנחנו היינו.

- ש. למה הצטרפתם לעבוד כל פעם?
- ת. מפני שגנניח, היו שם כל מיני פרוטקציות. בעל הבית חזר והכניס את המשפחה שלו וזה היה בית של שבדים, ואנחנו היינו שוויצרים אז תלכו לשווייץ. אז הלכנו לשווייץ, ושם היה מלא. השוויצרים לא התארגנו להמון כזה. היה מין אדם כזה בריא עם שפם שחרחר, והוא הוביל אותנו בלילה. זה כנראה היה או מהשגרירות או מהמחתרת.
- ש. רציתי לדעת מה עשית, מה אכלת.
- ת. אכלנו מה שהיה. אומר לך את זה קצת עם בושה. כשלקחו, או למחנה ריכוז או שברחו מהבתים, היה נהוג שפשוט אוכלים את האוכל שלהם. בהונגריה, כמו בכל אירופה, היה תמיד מזווה כזה שהיה שם שומן ונקניק וקמח ושמן. מה שמצאת - אכלת. אם הם היו עשירים - השאירו הרבה. ואז כל האנשים שהיו בתוך הבית אכלו מזה. ולחם אפינו לבד. אחר כך, כשהלכנו לבנין האחרון, שם כבר לא היה, וגם לצאת היה קשה. פעם, פעמיים שלוש שמעו שהגיע לחם - אז כולם רצו והתור היה גדול. יש שהרגו סוסים ואכלו בשר. אני לא יודעת, אנחנו לא אכלנו בשר, אבל כדי להשאיר בחיים אכלו הכל.
- ש. מה עם אמא ואבא, הם אלה שדאגו?
- ת. את אבא אנחנו החבאנו. אלה היו בתים שהגובה שלהם היה אולי ארבעה או חמישה מטרים, הגובה עד התקרה. היו כמו אינטרסול בשירותים. כשמישהו צעק: הגרמנים באים, או: הנילושים "צלב החץ" באים - אז אנחנו לקחנו את אבא מהר והוא עלה למעלה למעלה, שלושה ארבעה מטר גובה, על איזה מדף, שלפניו היו סירי לילה ודברים כאלה, והוא התחבא שם. ואז כולם רעדו. היו כאלה שאמרו: תראי, בגלל אביך יכולים לחסל את כולנו. יום אחד באו למשל גרמנים וגם הפשיסטים ההונגרים ואחד אמר: משהו צע שם למעלה. והשני אמר: צריך לראות. אבל תודה לאל זה היה די גבוה. אני בתור ילדה תפסתי חוצפה

ואמרת: באמת בדאי לראות, יש שם כמה סירי לילה מסריונים. ולא היה להם נעים שיעלו למעלה, ויעשו מעצמם צחוק שיש שם גם סירי לילה, ועזבו. וזה כעצם הציל את אבי.

ש. אני מבינה שהוא היה בין הגברים הבודדים במשפחות? או שהיו עוד גברים?

ת. תראי, את האח שלו למשל בצעדה הגדולה הוציאו להורג, הרגו. הוא נפל, היה מאוד עייף ומאד חלש, לא קם נספיק מהר. אבא שלי המשיך ללכת ושמע איך שידו באחיו, האח המבוגר יותר.

ש. על מה את מדברת?

ת. אני מדברת על הזמן שהוא ברח. זו היתה ההליכה הגדולה מהונגריה לאוסטריה או לגרמניה. הם הלכו המון זמן בצעדה ואחר כך שמו אותם ברכבות. האח שלו כבר מת עוד בהונגריה. ואחר כך נדקו אותם לרכבות, ואבא שלי ברח משם. הוא ברח מהג'אשהאלום (Hegyeshalom). הג'אשהאלום זו עיר גבול.

ש. הוא סיפר לכם שהוא שמע שם שמישהו משחרר יהודים, בצעדה הזאת?

ת. משחרר יהודים - הוא לא סיפר. אני מאד מצטערת שאני לא הקלטתי את אבי. הוא יכול היה לספר המון חוויות. עכשיו ראינו את אמי, אני גם התפלאתי, בגיל קרוב לשמונים ושתיים, כמה סיפורים היא זוכרת. ואני מצטערת שלא ראינו את אבי. הוא ידע על הטרגספורטים שלקחו ואיך שהוא ברח מרכבת דוהרת, ופלא שהוא נשאר בלי לשבור ידים ורגלים.

ש. את כל הזמן אומרת אלה שנלקחו למחנות. זאת אומרת, כבר ידעתם את גורל האנשים שנלקחו?

ת. אנחנו לא ידענו בדיוק מה עושים. זה ברור שאת מי שלקחו זה לא טוב. אז יכול להיות שלא כל דבר אמרו לילדים. הפחד היה נוראי וההיסטריה היתה נוראית, ותמיד היה מאד באופנה שהיו מפרסמים כל

מיני הודעות אימים. אני לא יודעת איך קוראים לזה Remhir, זה הודעות, שמועות, בין יהודים, שמועות אימה, שעשו את זה ועשו את זה, וחלקם היו נכונות וחלקם לא היו נכונות. אבל הפחד כמובן היה נורא. היו גם יהודים שהיה להם יותר אומץ ואלה שלא היו קשורים להורים זקנים ושלא יכלו לברוח. ההורים הזקנים אמרו: אתם תברחו, אתם צעירים, אל תשארו יחד אתנו. באותם הבתים היה צעיר אחד, לקחו, סתם תפסו בחור בן עשרים. כנראה זה היה מאד נדיר שצעיר כל כך. הם מצאו תמיד סיבה, המציאו סיבה איך לחסל. לא סתם הלכו ודרשו. אמרו שזה הלשין. על מה הלשין - שטויות. אספו את כל הדיירים בקומה השביעית, את כל היהודים, והיו שם הרבה. הצטרכו לעמוד שם. אמרו לו לקפוץ, אבל הוא לא רצה לקפוץ. הוא כמובן נורא בכה והתחנן. זה היה מחזה נוראי. ואז לקחו אותו הגרמנים וזרקו אותו, וחייבו אותו להסתכל למטה לראות איך המוח שלו מתכווץ אחרי שבע קומות. וזו היתה צריחה נוראית של המסכן, זה היה נורא. היו מחזות כאלה.

ביום הראשון שנכנסנו לבית, אני לא יודעת אם כבר היתה לנו ההגנה של השוצפאס או לא. כי עד אז לא ידענו, חשבנו שזו סתם מלחמה. אבלתי לחם מרוח בריבה לארוחת בוקר. הסתכלתי החוצה איך השלה יורד. פתאום אני רואה שחייילים גרמנים לוקחים יהודי זקן, זה היה ברור, וסוחבים אותו בכח ומרביצים לו מכות רצח. ואז שאלתי את אמא: למה הם עומדים לדרוג אותו? היא אמרה: מפני שהוא יהודי. והיא סגרה לי את העיניים, אבל אני הסתובבתי והצצתי והראש שלו כבר היה שבור ודם נזל מכל המקומות. הבהלה היתה, השוק היה כה גדול, איך אפשר לתפוס זקן ופשוט להרביץ לו מכות רצח. אני זוכרת שאכלתי לחם וזה נפל לי מהיד. זה היה נוראי. זה היה השוק הראשון. הייתי בערך בת אחת עשרה, זה היה יחסית בהתחלה. אחר כך כבר ראיתי.

- ש. בכל ההסתובבויות האלה מבית לבית, בכל זאת זה נמשך מספר חדשים.
- ת. כן, בטח, זה היה עשרה חדשים, אני חושבת. לא זוכרת בדיוק כמה.
- ש. היו לך חברים?
- ת. כן, היו ילדים ששיחקו ביחד. בדרך כלל היינו צריכים לשבת בשקט. אם באותה דירה היו עוד ילדים - שיחקו ביחד. את יודעת, היה שוער כזה ששומר על הבית. בבית האחרון שלנו, השוערת היתה נאצית מאד גדולה.
- ש. הבית האחרון הוא שויצרי?
- ת. אני חושבת שהבית האחרון היה שויצרי. אבל, זה היה בית שהיו לו שתיים או שלוש כניסות. זה היה משהו כמו מפקדה של הגסטאפו. על הבית שלנו, זה היה פלא שלא יצאנו חרשים, היו שבע מרגמות או תשעה תותחים, או להיפך. לא ידענו אם שבעה תותחים ותשע מרגמות או להיפך. אבל הם פעלו כמעט יום ולילה. לכן באיזור שלנו קבלנו הרבה הפגזות. היינו כמו בני ערובה. אמרו שאם הרוסים יכבשו - אז יוציאו אותנו להורג. אבל תודה לאל חיסלו אותם ולא הספיקו.
- ש. מה זאת אומרת מפקדה של הגסטאפו?
- ת. לגסטאפו היו מפקדות בבודפשט.
- ש. כן, אבל בתוך בית מוהן שויצרי?
- ת. לא, היתה הבניסה שלנו, בכניסה השנייה הם היו.
- ש. זה אותו בנין?
- ת. אבל זה בנין ענק. יש בבודפשט בנינים שיש בהם מאות או אלפי דיירים. בבנין הזה בלבד היו למעלה מאلف יהודים.
- ש. רצית להגיד משהו על השוערת.
- ת. היתה נאצית מאד גדולה. היינו בקומה חמישית והיו שש או שבע קומות בבנין. היא לא הרשתה בהפגזה הכי גדולה לרדת לבונקרים.

- ש. מה זאת אומרת לא הרשתה?
- ת. היא אמרה: תמותו שמה.
- ש. הייתם צריכים דרכה לעבור למקלטים?
- ת. לא, היינו צריכים לעבור למקלטים והיא לא הרשתה. בתור אחראית על הבית היא יכלה להרשות. לקראת סוף המלחמה נכנסנו, ואני חושבת שהגברים זרקו אותה בכח הצידה ונכנסנו. הם אמרו לה: אין דבר, עכשיו את יכולה להיות זהו, נסדר אותך, וסידרו אותה. קיבלה, אני חושבת. יש שם הרבה הונגרים שהיו נאצים וחיסלו אותם. היה מספיק להצביע בפני הצבא הרוסי שזה נאצי - כבר קיבלה את הצרור.
- ש. בתקופה הזו שעברתם מבית לבית, אלא אם כן תפסו בחוץ, באו ורצו לקחת אתכם?
- ת. בודאי, בשביל זה היינו צריכים בתור ילדים להשאר בשקט. שלא יראו, שלא ישמעו. עמדו לתפוס אותנו לא פעם. אני זוכרת שאת אח שלי תפסו, שאלו אם הוא יהודי. מכיון שהוא בן הוא יותר פחד, מפני שלא היתה בעיה להפשיט ולראות. ואני ידעתי את זה, והגרמנים או הנאצים היו עומדים ברגלים פשוקות עם מגפיים עם שחצנות. ואז אני צעקתי למיקי, זה היה אחי: תתחבא, תרוץ בין הרגלים ובוא נברח. והם לא ידעו הונגרים. ומאחוריהם היה בית שהיה לו צדדי, שאפשר היה לעבור לצד השני, מין בית מעבר. אני אמרתי לו: טפשו, תתכופף ותרוץ מאחורה בין הרגלים. והוא היה בחור מאד גבוה, הוא עמד ככה, למזלנו, בשחצנות. אחי ברח ואנחנו שנינו ברחנו מבית לבית והם אחרינו. זה לקח הרבה זמן, חצי שעה עד שעה שהצלחנו לצאת. היינו למעלה ועשינו סיבובים וירדנו. והתושבים לא הבינו מה אנחנו רוצים, עד שהגרמנים צעקו שהם יהודים. חלקם רצו לעזור לגרמנים, חלקם הראו לנו איך לצאת. חלקם העבירו אותנו דרך הדירה שלהם. לכל בית גדול היו כמה חצרות. הגרמנים לא הכירו, היתה גם חצר אחורית.

אז נתנו שהם ירדפו אחרינו, ואחר כך, אני כבר לא זוכרת, נתנו לנו לצאת מהחצר השניה. אלה לא היו יהודים.

ג. לתוך הדירות עצמן הם לא נכנסו?

ת. למה לא, הם לא התביישו. אבל כנראה בחדר מדרגות באיזה משהו פינתי תפס אותנו מישהו, הביא אותנו לחצר אחורית: תעמדו כאן, ואני אגיד לכם מתי אפשר לברוח. משהו כזה היה. היו מקרים, בודאי. היה גם מקרה של חיל הונגרי שרצה להלשין על אחי. הוא אמר: אתם בטח יהודים. ואחר כך לא ידע מה לומר. אז אני אמרתי לו: בטח, אם היינו יהודים היינו מתאבדים, תולים את עצמנו. זה מין שטויות כאלה שאז היו אומרים, כמו: הייתי מעדיף להתאבד מאשר להיות יהודי.

ט. הוא היה חייל?

ת. הוא היה חייל הונגרי. אחר כך שאלתי אותו, קרוב לשחרור: אתה נאצי? הוא אמר: אני לא נאצי, אבל אם אני רואה יהודי ואני לא מודיע - פשוט יחסלו אותי. הוא היה גם בן בחור צעיר. אחר כך, אחרי המלחמה אמרנו לו שאנחנו יהודים. אז הוא אמר: ראיתי שאתם יותר מדי מוצלחים כדי להיות סתם נוצרים, כאילו אתם ממזרים גדולים. עוד פגשתי אותו כמה פעמים, וזהו. היו גם חיילים הונגרים שממש עזר. חיילים צעירים שברחו מהחזית, ראו בדיוק מה שהולך, ובהחלט לא סימפטו את הנאצים או את הגרמנים. אבל לא היו הרבה.

ש. יש עוד אירועים שאת זוכרת מהתקופה הזאת בבתי המוגנים?

ת. כן, הלכו שם הרבה פרוטקציות. את מבינה, זה מכיר את זה, מכיר את ההוא. כנראה שפרוטקציה זו מחלה יהודית. אני לא זוכרת שעד כדי כך היה גם אצל הנוצרים. היו יהודים שעזרו אחד לשני, לא תמיד בכסף אלא במתן הודעות: אל תלכי לפה, תלכי לשם, תזהרו פה ותזהרו שם.

זה בן. היו גם יהודים שהיו אנוכיים. אולי אפשר היה להבין אותם, שלא רצו לחלק את העודף מזון שהיה להם, כי לא ידעו כמה זמן המלחמה תמשך, ואז הם ימותו מרעב. בתור ילדה קטנה כשהלכתי לחפש אוכל, אז ראיתי איך חותכים סוס להתיכות, ושאלו אם אני רוצה חלק, אמרתי שבהחלט לא.

ש. איפה חיפשת אוכל?

ת. בחנויות. היו פורצים מגדניות או בתי קפה, איפה שהבעלים כבר לא היו, או שהם עבדו או היו חייבים לעבוד ולהמשיך לייצר. היה אפונה ושעועית, שזה אוכל נוראי, על קיבה ריקה זה עושה גזים. היו שם כאבי בטן נוראים. אבל בעצם יש פה גם חלבונים וויטמינים - כנראה שזו הסיבה. היה שפעם ביום אכלנו, היה שכל היום לא אכלנו בכלל. הרעב שם היה נוראי, משהו נוראי נוראי. כשבא הלחם הלכו ממש קרבות לחיים ולמוות, ולא רק בין היהודים, גם בין הגויים. כי המקומות האלה שהיו מוגנים והיו שם יהודים, הרי גרו שם גם נוצרים. להם אולי היה יותר קל, אבל גם הם היו בלי אוכל. אבל הם קיבלו פה ושם מהבפרים הקטנים.

ש. אחם לא קבלתם שום אוכל, הכל הייתם צריכים להשיג לבד?

ת. כן, היינו צריכים להשיג לבד. אני גם לא יודעת מאיפה השגנו. אני גם מזגלאה על זה איך היה לנו כסף. אני מאמינה שאנחנו מכרנו, כי יהודים אז מכרו תנ"כים וזהב ובגדים ופרונות - ומזה חיו. ליהודים בדרך כלל היו.

ש. את אומרת שהלכת לחפש. הייתה תקופה שהלכת עם הטלאי הצהוב?

ת. בטח, בבית של הדודה שלי הלכנו עם הטלאי,

ש. הדודה שלך גרה גם בבודפשט?

ת. כן, זו מין דודה, בת דודה שגרה באיזור מאד יפה של בודפשט. ליד הרחוב לשם אתרי המלחמה הלכנו, היה בית ספר 'תרבות', בית ספר

עברי. בית המדרש לרבנים הוא בקירבת מקום. היום הבית ספר היהודי הזה הוא בית ספר יהודי על שם אנה פרנק. היינו שם בשנה שעברה כשביקרנו. היה נחמד מאד לבקר. בא בחור צעיר שראה אותי עם הטלאי הצהוב, מהיטלר-יונגנד, והוא אומר לי: תוריד את זה. אומר לי בגרמנית. אמרתי: לא, אני לא מורידה, כי אני יהודיה וצריכה ללכת איתו. בדיוק היתה הפגזה והבחור תפס אותי והכניס אותי מתחת למעיל שלא אפגע. היתה הפגזה נוראית, והוא ממש חיבק אותי, הוא היה יותר גדול, אולי היה בן חמש עשרה. ממש הסתיר אותי, כי מה'שעומד לפניו, הרי לא יכול להיות שפוגעים בו. כנראה אז אספו יהודים. לי היה טלאי צהוב על המעיל החיצוני, והוא אמר לי: תוריד את זה. אמרתי: לא, לא אוריד. הוא רצה שאוריד את זה. אחר כך ראיתי שאוספים יהודים, ובדיוק היתה הפגזה. ואז הוא נזק אותי ממש מאחורי השער והגן עלי מפני ההפגזה, מפני זה שאספו יהודים. ואז ממש הוריד את המעיל, וסוודרים לא היו, וכאילו הוא מגן על אחותו הקטנה. פגשתי אותו אחר כך. מענין לדעת מי היה הבחור הטוב הזה, אם הוא נהרג.

- ש. אחר כך לא הייתם צריכים את הטלאי הצהוב?
- ת. אחרי המלחמה - לא.
- ש. לא. בבתיים עדיין ה'תם צריכים את הטלאי הצהוב?
- ת. כל הזמן הצטרכנו. אבל אני כמובן לא תמיד לבשתי. היו לי שני מעילים, אחד עם טלאי, ואחד בלי טלאי. אמא שלי היתה תופרת, אבי היה חיט, לא היתה בעיה של מעילים.
- ש. יש לי שאלה שלא שאלתי אותך קודם. אם דיברו בבית או שמעת על הקהילה היהודית או ראשי הקהילה היהודית.
- ת. כן, דיברו על זה. אינני יודעת אם לטובה או לרעה.

ש. הזכירו אותם.

ת. הזכירו, לפעמים. תראי, אם זה היה ככה, אם הם היו מגינים - הם היו טובים. אם הם לא עשו שום דבר - הם היו רעים.

ש. באיזה הקשר הזכירו את השם שלהם?

ת. באמת לא זכור לי. אבל תדעי לך, כמה שזכור לי, הם עזרו ליהודים, בכל אופן בבודפשט. נדמה לי שגם מדי פעם היתה חלוקת אוכל או משהו, לקהילות היהודיות, למי שכבר נשארו. אני לא בטוחה שלא הוציאו אותם, כי ראשי יהודים היו מוציאים. הרב באיזור שלנו למשל מת מרעב, כי לא היה מוכן לאכול לא חזיר ולא דבר שהוא לא כשר. הוא מת מרעב בגיטו.

ש. עתון של הקהילה, היה לכם?

ת. אני באמת לא זוכרת. בעיקר היה שאנחנו שמענו חדשות מהרדיו, זה היה בעיקר. הדבר הכי נורא שהכי הפחיד אותי, אולי תחקיקי, לא כל כך ההפצה, כמו האזעקה. הסירנות היו משהו נוראי, תדעי לך, הם עד עכשיו. כשהיתה מלחמת ששת הימים, מהסירנה עצמה הרגשתי נורא רע. לא שהמלחמה לא יותר מפחידה, אבל כנראה שזו הטראומה שנשארה לי ממלחמת העולם השנייה.

ש. הגעתם ליום השחרור. את זוכרת אותו?

ת. ביום השחרור היו הרבה חוויות.

ש. אני רוצה לשמוע על החוויות שלך.

ת. החוויות בזמן המלחמה לא היו חוויות כל כך נחמדות. למשל, כשאני ואחי יצאנו לאיזה מקום. אני מאמינה שלצאת שם זה לא היה לנשום אוויר. לצאת היה או לסדר משהו כדי להגן עלינו, או לחפש משהו להדליק אש, כי אנחנו גם קפאנו מקור. היה מתחת למינסו עשר או עשרים מעלות, וקפאנו מקור. ההפצות והרעידות מההפצות שברו את כל החלונות. זה היה לקראת סוף המלחמה, אולי חודש או חדשים, וזה

מאד קשה, שלא היו חלונות ולא היה מה שיהן עלינו מפני הקור. לא ידענו ממה אבותי נמיתו, זה היה ברור לנו, אם המלחמה לא תגמר מהר אנחנו פשוט נמות. או מחוסר אוכל או מחוסר חלב. זה היה קור משהו גורא. כך שחיפשנו, כי אני ואחי תמיד יצאנו לחפש עצים, פחם, משהו לקנות באיזה מקום. בחזרה התחילה הפגזה והתחלנו לרוץ. רצנו ואני נפלתי לתוך מים. אחי אמר: תזהרי, את תפלי שם. ואני דווקא נפלתי שם, את יודעת איך זה. וזה היה מין מדרכה שהיה לה בור כזה. ובשהגעתי ראיתי שלא נפלתי בסתם מים, נפלתי בשלוליות של דם, אבל שלולית רצינית מאד, שבור קטן התמלא מזה. אחר כך שמענו שהיו שם הוצאות להורג רציניות. יש לנו גם הבר של בעלי שברח מצ'כוסלובקיה להונגריה, וניצל על ידי כך שהוציאו את כל היהודים להורג ליד הדנובה, פשוט לתוך הדנובה הרגו אותם - אז הוא קפץ למים בדצמבר, כשהיה קרח וחלק היה קפוא, ומתחת לקרח שחה מתחת למים. מתחת לקרח הקפוא הוא שחה, אני לא יודעת איך לא קפא למוות. וככה הוא ניצל.

כשהגמרה המלחמה, למחרת אני חושבת, אנחנו חזרנו לבית עם דודה שלי, שעבשיו היא בת שמונים ומשהו וחיה עוד בבודפשט. וכשהגענו בדיוק לפתח הבנין שלנו, פתאום היה, אני חושבת שזה היה הצבא האמריקאי, בני הבית, אני חושבת שאמרו שזה לא היו הרוסים.

ש. את לא נתקלת ברוסים?

ת. כן נתקלתי.

ש. ביום סיום המלחמה, את מוכנה לתאר את המפגש עם הרוסים?

ת. אני רוצה לספר, כי זה מעניין. אנחנו הגענו לבית למחרת. נגמרה המלחמה, למחרת באנו לראות מה נשמע עם הבית שלנו. אנחנו מהיעים בדיוק לפתח של שער הבית, ולפני עמדה עם אמא שלה ילדה בדיוק בגילי. האזינונים שהפגינו ירדו בין הרחובות, ממש מתחת לגג, ממש

קרוב, והתחילו ידיות ממכונות יריה, ירו וזה בדיוק כפי כן ליד העינים בילדה והרג אותה במקום. היא היתה אולי כמה סנטימטרים לידה. זה היה מקרה, את מבינה.

ש. מההפצצות היא נפגעה?

ת. לא מההפצצות. האוירונים ירדו בין הבתים, ממש בכבישים ראשיים, ברחובות שהם יכולו - הם פשוט הנמיכו.

ש. האוירונים האמריקאים?

ת. אני חושבת. הם אומרים האמריקאים, הרוסים היו כבר אני חושבת, בנות הברית. הם ירו באוירונים במכונות יריה, ופשוט פגעו בתושבים מימין ומשמאל. ולידי בדיוק בשער הבית, כמה סנטימטרים לידה היתה ילדה, והיא נהרגה על המקום. זו חוויה נוראית שקשה קשה לתאר. המקרה הזה, דרך אגב, היה בעתון בשפה ההונגרית גם בארץ, לפני שנתיים שלוש.

ש. בואי נחזור, הייתי רוצה שתארי את המפגש הזה עם הרוסים.

ת. המפגש עם הרוסים היה ככה. לילה לפני שהם נכנסו, אני חלמתי ששחרדו אותנו. וכולם אמרו שאני סתם משוגעת. ילדה קטנה כבר חולמת על זה. אני חלמתי שהרוסים נכנסו וכבשו את כל העיר ואנחנו השתחררנו. קמתי וסיפרתי בשמחה גדולה לאבא שלי. והוא אמר: לא, זה שטויות, זה חלום, אני לא אוכלת ואני קופאת מקור, וזה חלום של ילדה שבאמת חולה מאד. ואני חלמתי. אנחנו מתעוררים בבוקר, פורצים לנו את הבית, ומתחילים: (רוסית) וכל מיני מילים רוסיות. פתאום נכנסים קוזקים, בחורים ענקיים. ואמרו: תזהרו, אל תדברו, זה בטח גרמנים שהתחפשו לרוסים.

ש. את הבנת מה שהם אמרו?

ת. שום דבר לא הבנתי. אבל היה אתנו דופא שדיבר צ'כית ורוסית, זה הרי שפות דומות, והיתה אשה שהבינה רוסית פרפקט. היא אמרה: הוא

מדבר רוסיית כמו רוסי, הוא לא מדבר רוסיית כמו גרמני. ואז הרוסים אומרים: מה זה, אנחנו נכנסים, ואין חיבוקים, ואין נשיקות? וזה היה מהחיל הראשון, בחור קוצקי גדול ענק, והוא פורש את הידיים ואומר: איפה החיבוקים, איפה הנשיקות? אנחנו מתנו כדי להגיע לפה. ואז תרגמו את זה, והוא פתאום תופס אותי ואומר לי: הילדים תמיד רואים בעיניים את האמת. הוא אומר לאשה אחת: מי מדבר פה רוסיית? האשה קמה. היה לה אומץ לקום, כי לא האמינה כמו היתר. הוא אמר: תשאלי את הילדה, ילדים הם יותר אמיתיים, תסתכלי לי בעיניים ותגיד לי אם אני רוסי או גרמני. אמרתי: אתה רוסי. ואז הרים אותי ונישק אותי וחיבק אותי, ואז התחילו לבוא כולם. אלה היו אנשים חביבים, צעירים, חזקים. זו היתה תקופה שקשה לתאר. אבל עוד היו קרבות, ועוד הקרבות לא נגמרו.

ש. אתם מיד למחרת חזרתם הביתה?

ת. למחרת הלכנו לראות מה נמצא בבית. יום או יומיים קודם לכן לימדו אותי לסרוג. זה היה מאד מצחיק. אני עם המסרגות ביד, ופתאום היתה הפגזה גדולה, ואנחנו עפנו וכל החלונות, מה שעוד נשאר, נשברו. וזו היתה מכה גדולה, כי ההפגזות בבודפשט לקראת הסוף היו מאד מאד חזקות. היה סיפור פעם שהם עשו סטטיסטיקה שאם היו שמים את הזכוכית שהיתה בחלון: - זה היה צריך להיות כמות של חמשה עשר קילומטר, רק הזכוכיות שהתנפצו בבודפשט.

ש. בדקתם את הבית?

ת. בדקנו את הבית. ראינו שהיו סוסים בחצר. זו היתה חצר כל כך נקיה מקודם. סוסים עם לכלוך. באותה הזדמנות אמרתי לדודה שלי: תשארי כאן, תנוחי, ואני אלך לראות. אני קופצת ממול, ואני רואה את הספר בחנות, יושב על הכסא. אני רצה בשמחה, זה היה הספר של אבא שלי: שלום דוד, מה שלומך? והוא לא עונה לי, ואני נורא התפלאתי. תפסתי

לו ביד ואמרתי: למה אתה לא עונה לי? שכחת אותי? לא עבר כל כך הרבה זמן. אני מנדנדת אותו, ואז היה מין בסא נדנדה, והוא התהפך עם הכסא ולא זז. נכנס שם חיל רוסי ותפס אותי מיד, וגם שוטר במדים הונגרים, ואמרו: אל תספרי לילדה שהוא בעצם גוויה. אדם מת כמו שהיה, בתוך הזה. ואז הלכנו למגרש המשחקים, איפה ששחקנו. זה היה באותו יום, אבל כבר עם אח שלי. אז ראינו משהו נוראי. מה שהיה אורווה לסוסים פעם - היו גוויות. אבל גוויות בגובה של שנים שלושה מטר, של מאות אלפים. זה היה, כבר לא לדבר על הסירחון, אבל זה היה נוראי. הלכנו לראות את הבית של החברים שלנו, בית לידנו. ואז נכנסנו וראינו שבצינה יושב חיל גרמני. מה פתאום גרמני פה בינינו? כל הגרמנים כבר ברחו. אז גם כן, הרוסים גם הלכו לראות מה נשמע. באו אחרינו, הוא תופס את הגרמני שישב, מנער אותו, צורק בחזרה, נתן לו בעיטה: זו גוויה. אבל חויה נוראה. והלכתי עם אחי אחרי הגוויות, כי כבר התרגלנו, גוויות ראינו מימין ומשמאל, אחרי המלחמה. אבל הערימה הזאת, זה היה משהו נוראי, כי כבר התחילו לקחת אותם בעגלות כאלה. את יודעת, היו עגלות של שני פלגלים שהיו לוקחים את הצבל. צרקו את הגוויות פה ראש, שם רגל. התחילו לקחת, אבל זה לקח שבוע עד שפינו.

בינתיים אנחנו הלכנו. במגרש המשחקים, איפה ששחקנו והיו נדנדות, היו פזורים אנשים ששובבים, גוויות. בתור ילדה קטנה לא ידעתי שכולם מתו. וכשאני בורחת מהפגזה נפלתי על גוויה כזאת. קי הרגל שלי נתקלה בתוך הבטן שלו. זה פשוט נכנס ולא יכלתי להוציא. ואז ראיתי שזה אדם מת שכבר רקוב. התחלתי לצרוח לאחי, ואחי עזר. אחר כך באו חיילים צעירים הונגרים והוציאו את הרגל וניקו איכשהו את הנעל. זו הייתה הרגשה שקשה לשכוח. חוץ מזה שכל הגוויות שם, אבל

גם להבגס לתוך המעיים של מישהו, לתוך הקיבה הקובה, ולא יכלתי להוציא, נבנסתי בקלות ולא יכלתי להוציא. חוויות כאלה היו לנו.

ש. חזרתם לגור בבית?

ת. כן, חזרנו לגור באותו בית. כמובן ניקינו וסידרנו. אני מאמינה שההורים קנו אחרי המלחמה רהיטים. אני כבר לא זוכרת אם אבי גם היה מיד אתנו, אני באמת לא זוכרת. אחר כך היתה מלאכה כזאת, שכל מי שעשה צרות ליהודים או הלשין על יהודים - להראות לרוסים - והם טיפלו בו.

ש. איך ידעתם שצריך להגיד את זה?

ת. הרוסים שאלו: מי חיסל פה יהודים? מי לטובת הגרמנים? ואז ימינה שמאלה. למשל, היה שם עד כמה חדשים אחרי המלחמה, הרמזורים לא פעלו, כי לא תמיד היה חשמל. עבדו מין חיילות כאלה על מפונות יריה, זו עלמה. היו מרימים את היד: תעברו. אם מישהו אחר או משהו - היו פותחים עליו בצרור, בשביל דבר כזה.

ש. הרוסים?

ת. הרוסים. יותר אכזריות היו הנשים, אני חושבת. דרך אגב, בן דוד שלי הוא יליד צ'כוסלובקיה, היום זה איזור ששייך לרוסים, אני חושבת. הוא התגייס לצבא הרוסי היה שם קפטן או מייג'ור, אני לא זוכרת. הוא היה בין הכובשים. אחר כך הוא היה המושל של אותו איזור שבו המשפחה שלי נולדה. אחר כך גם התחתן עם הבן דודה שלי שהיתה בחורה יפיפיה. אבל בקרבות שהיו לו בסטאלינגרד, לנינגרד, לא זוכרת, היו קרבות נוראיים והוא נפגע בקרסול בבלי הדם. ככה שכל פעם זה נפתח לו. ופה בארץ הוא נפטר מאותו פצע שנפגע ברוסיה, בקרבות הנוראיים שם, לא יכלו להציל אותו. הבן שלו, שרק נולד, הספיקו עוד לקרוא לו על שמו. דרך אגב, במלחמת יום כיפור, החתן שלו נהרג בידי רקטות תוצרת רוסית, והבן שלו נפגע קשה מרסיס

בתעלה באיזור המצרי. את מבינה מה שיוצא פה. שהוא שלחם לטובת הרוסים ויחד עם הרוסים, בעצם הדגו את בעלה של בתו, וכמעט הדגו גם את הבן שלו. זה היה ביחידה שעברה את המיתלה עם אריק שרון. והילד שנפגע וחתכו לו את העורק כאן בצואר, היה במצב מאד קשה. המילדה האחרונה שהוא אמר לפני הניתוח, בדיוק לפני שהצליח יחד עם בולים, לא רצה לעבור לבית חולים. אבל ככה אי אפשר היה להציל אותו. זה היה סיפור מאד עצוב, כי הבת נשארה אלמנה כמעט באותו היל, בגיל עשרים ושש, עם שני ילדים, בדיוק כמו אמא שלה. האבא נהרג ביום ההולדת של הבן שלו. זה אצל הבני דודים. זה סיפור די עצוב במשפחה, שהסבא לחם לטובת הרוסים והנשק הרוסי חיטל את חלק מהמשפחה שלו. יש כל מיני סיפורים.

ש. אני רוצה לדעת את המסלול אחר כך. עד מתי נשאתם בהונגריה?
ת. אבחנו, אני ואחי, אחי עזב עוד בסילבסטר, בדיוק בראש השנה הנוצרי בראשון לינואר 1946, ואני בראשון ליולי 1946. הוא עזב קודם לברמניה דרך צ'כוסלובקיה. אני עזבתי, אני בעצם קצת ברחתי.

ש. לבד?
ת. לא, עם הקבוצה שלי. ההורים לא נתנו לנו לצאת. ואז בגיל שלוש עשרה ומשהו אני פשוט אמרתי שלום לאבא. אמא לא היתה בבודפשט, היא ביקרה את המשפחה אני פשוט אמרתי שסליחה, גם אני עוברת. הם לא רצו ואני בעצם יצאתי נגד רצונם.

ש. היית צריכה להגיד שהיית בקבוצה של ה"שומר הצעיר".
ת. ב"שומר הצעיר". דרך אגב, אמא שלי ועוד הרבה אמהות ואבות של ילדים, היו בחוג כזה שקראו להם בורוכוב קר (Borochov Kor). בורוכוב קר זה מין חוג ציוני שפעל אחרי המלחמה. זה התארגן ליהודים, אני חושבת בעיקר יהודים שהבנים שלהם עזבו או ברחו. שמעתי אחר כך, מאותו מורה שלי שהיה במחתרת ועזר לולנברג. הוא

אמר לי: סליחה שאני שואל אותך אחרי ארבעים שנה, האם ההורים שלך לא היו במקרה בין אלה שתבעו למשפט את אלה שכאילו הבריחו את הילדים? אמרתי שאני לא יודעת, אבל יתכן.

ש. את יצאת עם הקבוצה של ה"שומר הצעיר"?

ת. אנחנו יצאנו עם הקבוצה של ה"שומר הצעיר". הלכנו ישר לוינה (Vienna). בדאשון ליולי בלילה, מבודפשט לוינה זה שנתיים חצי נסיעה. אז קצו חיילים רוסים לרכבת שלנו ורצו לחטוף את המדריכה. וכשלא נתנו שיחטפו אותה - רצו לאנוס אותה על המקום. זה היה מאד מאד מקובל, כי היו דברים כאלה. ואז הבנים קמו, שהבנים היו אז בני חמש עשרה, שש עשרה, שבע עשרה, זרקו מרכבת דוהרת את הרוסי החוצה, ובכה ברחנו, כי זה לא היה ליגאלי.

ש. מוינה לאן?

ת. מוינה למערב גרמניה. היינו בסטרוט ביי אנסבך (Struth bie Ansbach) זה היה מקום די מפורסם, כי היינו מאד מאורגנים, עם הנוער הציוני ועם הבונים. היו שש מאות וכמה ילדים.

ש. היית יום עד 1947 בערך?

ת. עד 1947. נעני 1947, אם זה מענין אותך אז אני אספר. מיד אחרי המלחמה אבא שלי הלך לעבוד באיזור יותר מרוחק מבודפשט, כדי שיהיה לנו בסף לאכול. ואנחנו הלכנו ברגל, אינני זוכרת כמה קילומטרים, בסתו. סחבנו על הגב, זו היתה חוויה נוראית, שקים של תפוחי אדמה ובצל וקמח ושמן. וכל מיני דברים שקנינו ליד בודפשט. הלכנו, אני חושבת שלושים או ארבעים קילומטר ברגל. בחזרה היה נורא. בחזרה מצאנו אשה, אני חושבת כמעט ערומה, שקשרו אותה לעמוד ואנסו אותה וכל מיני דברים כאלה. זו היתה חוויה נוראית, כל ההוויות פה ואונס שם. גם כשלקחו אותנו, אני חוזרת אבל אני פתאום נזכרת, כשלקחו

אותנו לטאטרזאל, אז גם כן, הונגרי לקח מקל גומי והרביץ מכות
לאחי בראש, וזה מאד השפיע. אני אמרתי שאני צריכה לצאת, והוא נתן
לי, כי לילדות הם היו כנראה פחות אכזריים מאשר לילדים. ואני
שאלתי את הפאשיסט ההונגרי הזה אם נכונה השמועה שאתם רוצחים
ילדים. היה לו מאד לא נעים שילדה קטנה שואלת את זה. הוא אמר: לא
לא לא, אנחנו לא רוצים אותם. אז שאלתי: בשביל מה אתם אוספים
אותם אם אתם לא רוצים להרוג? היו גם ימים שהונגרים והפאשיסטים
היו אומרים לי: את לא נראית כמו יהודיה, תצאי החוצה. הייתי ילדה
בלונדינית, עם צמות ארוכות ועיניים כחולות וגומות חן. יכול להיות
שהייתי ילדה נחמדה. כשהייתי מחייבת אל החיילים - אז פשוט היו
מובנים להציל אותי, זה היה מאד מאד מצחיק. לא היו כל כך נחמדים
כלפי אחי. כנראה לבנים הם היו יותר אכזריים. עובדה
שההיטלר-יוגנד ממש הגן עלי, וגם חיילים צעירים, תמיד לקחו חסות:
פה יש הפגזה, בואי לכאן וכאן לבונקר שלא תפגע. אבל אני תמיד
באמצע ההפגזה, באמצע הכל - רצתי הביתה. לכן, כשבשעת הימים היתה
מלחמה לא כל כך פחדתי מההפגזה, כי בילדות כבר התרגלתי. ולזה
אנשים ילדי הארץ לא האמינו. וכשהיה צריך בבית הזה, פה אנחנו
גרים, פה בנגבה, לקנות לחם - אני יצאתי לבד. וגם סחבתי את הבן
הקטן שלי כי לא רציתי, אמרתי שאף פעם אין לדעת מה קורה, לא
רציתי שהוא יהיה לבד, בלי אמא ואבא. והשכנים לא הבינו: איך את
לא מוחדדת? אני אמרתי: מה יש לפחד. אתה רואה אוירון - אז תקפוץ
לאותו בנין. אבל כל עוד האוירון רחוק לא יכולה להיות הפגזה.
כנראה צריך להיוולד לדבר כזה.

ש. הייתם שנה במערב הרמניה.

ת. היינו בערך שנה במערב הרמניה.

היה מחנה?

ת. היו מין מחנות, פה בסטו. אני אינני יודע, גם הוצאנו ספר בסטריט, היינו מאד מאד מאורגנים. פעם זה היה בית הבראה נחמד, שזוהי הזמן הגרמנים. זה אינור יפיפה, הררי, קרוב לעיר קטנה אנסבך, שהיתה פעם, אני מבינה, איזה נסיכות. פה היינו כמו בגן עדן. רוב הילדים היו ממוצא הונגרי. היו קצת רומנים, היו הרבה פולנים. היו מה"שומר הצעיר", היה "הנוער הציוני", היה "דרור-הבונים" (אני חושבת שהיום אלה הם ליברלים, ליברלים עצמאיים, זה לא חשוב). אנחנו אמרנו שהם אויבים גדולים באידיאלים, אבל בסך הכל היינו חברים טובים, ועד היום אנחנו בקשר עם כל האויבים, כביכול. הלכנו ביחד לגנוב תפוזים או תפוחים מהגרמנים, ויחד ברחנו כשאלה גרשו אותנו עם מטאטא. היו כל מיני חוויות ילדות. למרות שהיינו באינור שיש המון המון פרי ולא היה צורך. אבל זה כך, מעשה קונדס.

ש. עם הקבוצה הזאת ניסיתם לעלות לארץ?

ת. עם הקבוצה הזאת אנחנו עד היום נפגשים.

ש. לא, אני מדברת על ניסיון העליה לארץ.

ת. אנחנו היינו ב"שומר הצעיר" כשהתארגנו בבית ספר 'תרבות' בבודפשט. יחד עלינו לא. גטריה, לגרמניה ולמדינת ישראל, ופחות או יותר יחד התגייסנו לצה"ל, ואנחנו נפגשים כל שנה שנתיים.

ש. רציתם לדעת את המהלך הזה. ביולי בערך ניסיתם לעלות לארץ?

ת. בראשון ליולי 1946 עברנו לאוסטריה. היינו שם כמה חדשים. משם העבירו אותנו לגרמניה. יש לאחי בדיוק את התאריכים מתי הלכנו ואיפה. הוא שמר, הוא כתב יומן על איזה נייר של קופסאות קרטון, ואני שמרתי את זה שלושים וחמש שנה. היתה בשבילי הפתעה בשמירת

לו: אתה יודע, זה אצלי כאן באינטרסו. הסכמתי לתת לו, ויש לי כל התאריכים מתי עברנו ואיך.

ש. את אמרת שניסיתם לעלות עם 'יציאת אירופה'.

ת. כן, הסיפור של 'יציאת אירופה' היה שלפני כן קיבלנו הכשרה. למדנו להתגונן במקל, למדנו ה'ודו, לימדו אותנו פה בסטריט את כל הדברים האלה. היינו ספורטאים מאד טובים. הלכנו לבית ספר ועסקנו בספורט ובכל מיני דברים. היתה לנו מקהלה, והיו לנו להקות פולקלור וכל מיני דברים. את התלמידים היותר טובים, חבר בסימאל בדיוק לפני שמונה שנים הזכיר: את זוכרת, היינו בכיתה אחת. נכון, היינו בכיתה אחת. זו היתה כיתה של תלמידים מחוננים. זה בכלל צחקנו ושכחנו. מי היו תלמידים מחוננים - אלה שפשוט היו יותר מוכנים, היה להם יותר ראש ללמוד. קשה לדעת אחרי המלחמה, יש ילדים שעברו מחנה ריכוז - אז הם היו ודאי פחות מרוכזים. בכל זאת, עם כל החוויות הנוראיות שאנחנו עברנו, אבל בודפשט זה לא אושוויץ. אז קשה לדעת, אחרי שנה שניים יש ילדים שעוד לא השתחררו מהמתח ולא יכלו ללמוד.

בסטריט היו לנו חוויות מאד מאד יפות. גם באו לשם לצלם אותנו בתור ילדי פליטים ועשו סרטים. זה היה מאונר"א או אונסק"ו, כל הדברים האלה. אנחנו היינו מין חברת נוער לדוגמא. מכאן עברנו לקיבוץ לשנה. היתה לנו די אכזבה מהקיבוצים בארץ.

ש. את דילגה. באתם ב'אקסודוס' והחזירו אתכם.

ת. באנו ב'אקסודוס', לקחו אותנו ממרסיי (Marseille) למקום שקוראים לו סט (), זה היה ביולי 1947. אני חושבת שזו היתה עיר נמל. קבלנו כל מיני אימונים והכינו אותנו לזה שנבוא באוניה ואולי יהיו קרבות. כל מה שהכינו אותנו היה אפס לעומת מה שראינו ומה שעברנו. אנחנו באנו עם קיטבגים, עם משאיות שאספו את הילדים.

את יודעת שזה בעיקר היה עד גיל שמונה עשרה, רוב הילדים היו עד גיל ארבע עשרה. אספו אותם מהרמניה, מצרפת, מדרום צרפת, והביאו אותם לעיר הנמל סט. שם עלינו ל'יציאת אירופה'. העליה היתה ששמו איזה דרגש מעץ ברוחב ארבעים ס"מ והיית צריכה לעבור עם הקיטבה כמה מטרים, שהשיווי משקל לא כל כך טוב. ואני למשל שלא יודעת לשחות, זו לא היתה חוויה כל כך נחמדה. אבל אנשי השליחות וההגנה היו נחמדים ועזרו לנו וזה היה בסדר. נכנסנו והראו לנו איפה אנחנו ישנים, וזרקנו את הקיטבאים שלנו. אמרו לנו: לא הקיטבאים, אתם נכנסים שם. לכל אחד היה בערך מטר וחצי, ברוחב של ארבעים וחמישה ס"מ. מי שהיה שמן יותר לקח את המקום של הרזה יותר. היה ברור ששם אנחנו לא נישן. כשרצינו לצאת, בעצם היה ענין מאד גדול בקבינט הצרפתי כי האנגלים דדשו שלא לתת עזרה לצאת מהנמל. את יודעת שבגלל 'אקסודוס' נפלה הממשלה הצרפתית. אנחנו הצלחנו לצאת בכוחות עצמנו. עלינו על שרטון. זאת היתה רק התחלת התוויות. בסוף יצאנו לים, ואז, ממש אני חושבת מהרגע הראשון רדפו אחרינו אוניות ומשחתות של האנגלים. זה הלך ככה במשך שבעה ימים. פעם אמרנו שאנחנו הולכים לקולומביה, היו כל מיני סיפורים. הגענו קרוב לטריטוריה של ארץ ישראל, ואז בלילה בשתיים לפנות בוקר האירו את כל האוניה ב- הצדדים והאנגלים האירו את עצמם. היו שם משחתות עם חיילים חמושים, עם תותחים והכל. הם האירו עלינו ואחר כך האירו על עצמם כדי שנראה עם מי יש לנו עסק. הם דרשו שנכנע. בינתיים החבר'ה עבדו ושמו כל מיני סדינים ושלטים 'אונית החבלה' 'אקסודוס שיט' ושבהם האירו עלינו הם ראו את זה. אנחנו גם אמרנו שהרוב פה ילדים והם צריכים לדעת שאם יתקיפו אותנו בעצם יתקיפו ילדים. אני מאמינה שבינתיים אנשי ההגנה הספיקו לפרסם את זה בכל העולם. וההורים שלנו שמעו את זה בחדשות שמה ברדיו, שפה האנגלים

עומדים לתפוס. ומכיון שאנחנו כתבנו כל שבוע, היינו ילדים טובים, הם ידעו בדיוק שאנחנו עלולים להיות באוניה הזאת. ואני לא מאמלת לאף הורה לעבור את החוויה הזאת.

אחר כך, אחרי שהאירו עלינו בשתיים לפנות בוקר, הם הפעילו את האזעקות של כל האוניות, והלב היה מחזיר את ההד. החוויה, הטראומה הנוראית הזו קשה לתאר. זה היה כמובן בשביל הפחדה. באמת גרם להפחדה, לא כל כך לילדים ההונגרים כמו לפולנים. כדי שתביני, הילדים הפולנים והאנשים המבוגרים עברו שבע שנים, לא יודעת כמה, חמש שנים של מחנות ריכוז. פחות או יותר אלה שהיו באוניה נשאו בין המשפחות שלהם ועברו חוויות נוראיות, בערבלינקה ואושוויץ וכל מיני מקומות. הם פתחו בהיסטוריה וצריחות ובכי, כי חשבו שהם ניצלו מהגרמנים ועכשיו הולכים לחסל אותם האנגלים. ועוד בלב הים, וזה מאד מפחיד. ואני מאמינה שהם עשו את זה גם בתור הפחדה, כדי שהמפקדים שלנו יכנעו.

אחרי שגמרו את האזעקה הזאת שהפעילו בכל האוניות, וזה היה נורא, ואנחנו לא נכנענו - אז התחיל בזה שאוניה אחת פשוט נכנסה בנו ושברה את אותו הצד של האוניה, ואנחנו כולנו לצד האחר. ואנחנו בדיוק ישבנו ושרנו שאף פעם לא נכנע וכו' וכו', שטויות כאלה. ופתאום נשבר לי בדיוק בצד הזה שבו ישבנו, מהקומה השנייה או השלישית של הדרגשים עפנו למטה. כשעפנו למטה גם קבלנו גל מים ברוחב של שנים שלושה מטר בתוך הפנים. אני לא יודעת אם אפשר לתאר את החוויה הנוראית הזאת. את עפה למטה ובאותו זמן גל ברוחב של שני מטר או יותר נכנס ושוטף אותך. זה היה מפחיד שאי אפשר לתאר. אז מיד לקחו אותנו ואספו אותנו שנעלה למעלה. ואז נסענו בזריזה, כי דפקו אותנו, הלכו הצידה, אוניה אחרת דפקה מהצד כדי שנתיישר. פעם קבלנו מכה מהצד הזה - אז נפלנו הצידה.

פדות מס. T-109

סדנא מס. C/109/1

ש. התפתחות?

ת. התפתחנו ונסענו בדימוס, וכך עברה שנה וחצי שבעד עד שהגענו לנמל

חיפה.

המשך הראיון עם גברת לאה הופמן

כשאני אומרת הפענו לחיפה, זה לא היה כל כך מהר, כי הקרב עצמו היה במשך כמה שעות. אני חושבת שהוא התחיל בשתיים לפנות בוקר עם התרועה והאזעקות של האוניות, ועד שגמרנו וממש היינו בחיפה היה שבע בבוקר בערך. זאת אומרת, כשבבשו אותנו אז עלו האנגלים ורצו להיות נורא נחמדים. הם חילקו שוקולדות שזרקנו לים. והיה לנו די די חבל, את יודעת, כי בסך הכל היינו די ברעב. ואז היו שני ילדים קטנים מהפולנים, בני חמש שש, קיבלו שוקולד ורצו לפתוח, נורא שמחו. אמרתי: לא, אל תאכלו את זה. הם אמרו: למה? אנחנו אוהבים שוקולד. אמרתי: לא, אתם צריכים להראות האווה, שהם כבשו אותנו ואי אפשר לקנות אותנו בשוקולד. הם שאלו: אז מה עושים? אמרתי להם: עושים ככה. לקחתי את השוקולד שלי והעפתי לים. ואחרי שני הקטנטנים זרקו את השוקולד לים. דרך אגב, בארבעים שנה לייציאת אירופה כשהיינו בהיכל התרבות בתל אביב, יושבים חבר'ה ממוצא פולני שהם מפטטים ביניהם, אחד אומר: תשמעי, היתה לי חוזיה. איך ירדה אחת מהקבוצה ההונגרית ואמרה: תזדקקי! אני אף פעם לא אשבח את זה. אני אומרת: באמת, אתם הייתם אלה? היא אומרת: כן כן. אמרתי: אותה יודע, אני רייתי הילדה הזאת. התחבקנו והתנשקנו. חבל שלא לקחתי את הבתובת. היה כל כך מענין. אחרי ארבעים שנה את פוגשת אותם הילדים בני החמש שש שזרקו את השוקולד. אבל אלה היו ילדים עם אופי, והם לא אמרו למה. אנחנו אמרנו שלא נכנע ואי אפשר לקנות אותנו בשוקולד. ואיך עושים? ככה.

אנחנו עשינו את עצמנו שאנחנו לא יודעים בכלל אנגלית, אבל למדנו אנגלית במשך שנה ומשהו לפני כן בבית ספר 'תרבות', כי זה היה בית ספר דו-לשוני בבודפשט. אז חייל אחד אומר לשני: תראה, אנחנו

כבשנו אוניה. מה אנחנו כבשנו? כבשנו ילדים קטנים. הוא אמר: את הבושה הזאת אני אף פעם לא אשכח. הם היו בדיוק לידנו. הוא אמר: תראה, איזה ילדים, בני שש עד שלוש עשרה, ארבע עשרה, ילדים עם אופי. איפה יש היום דבר כזה? כשהחיללים דיברו ביניהם זה היה מאד מענין, איך שהם הצטערו שאמרו להם להסתער על האוניה. הסתערו, דרכו שם פצצות גד, של דמעות, אנחנו עמדנו להיחנק שם, והלכנו עם מטפחות רטובות. ויש אנשים שנפגעו, ויש אנשים שנהרגו. ילד קטן בן שתיים עשרה שהיה לו שם אח בן שמונה עשרה. את אבא שלהם שהיה פרטיזן הוציאו להורג. יעקובוביץ או משהו כזה קראו לו. אז בטעות הרגו את הילד הזה על הסיפון. ואל ושאלו מה היה. כשהאנגלים רצו לקשור את האוניה שלנו כדי לתפוס אותה, שלחו כנראה סירה קטנה וכמה מלחים כמעט עברו לצד שלנו. הם פחדו שאנחנו נתפוס אותם. נתנו צרור יריות והם הרגו ילד בן שנים עשרה. ואז בעצם התחילו הקרבות הנוראיים. היו קרבות. עם אנשי הצוות של האוניה, אבל הם כבשו אותנו, הם היו הרבים, זה היה ברור.

הביאו אותנו לחיפה. פה חיטטו, לקחו תעודות. היה מצחיק שכולם באו עם תעודות מזויפות. אני למשל בגיל ארבע עשרה וחצי הייתי גבדת פרידה ביברשטין, בת שלושים ושבע וגרושה. מה שהתלוננתי נורא: מה פתאום ביברשטין זה שם כל כך מכוער, כל כך גועלי. זה שגרושה בת שלושים ושבע - לא היה אכפת לי. עד כדי כך כשעבדנו את הבדיקה של הצבא האנגלי - אז מסתכלים עלי, מסתכלים בתעודה, ואחד אומר לשני: בת שלושים ושבע, היא שמורה היטב. השני אומר: הלוואי עלי. זה ככה כל מיני בדיחות. הם בעצמם ידעו שזה סתם תעודות מזויפות. מענין, מי היתה פרידה ביברשטין. לפעמים נחמד לפגוש. כנראה שעולים שכבר עברו, הם תפסו את התעודות והשתמשו בזה פעם שניה.

ש. משם העבירו אתכם לאן?

ת. הביאו אותנו ארצה. היינו כאן כל היום, אולי גם כל הלילה, כבר לא זכור לי. היו הפגנות אז בחיפה, אני חושבת בכל הארץ. הביאו שלוש אוניות מטיפוס אמפייר וחילקו את 'יציאת אירופה' לשלוש אוניות והחזירו אותנו לגרמניה. לפני או בקרבת קפריסין עשינו איזה שביתת רעב. זה לא היה כל כך קשה כמו שחושבים, כי אנחנו היינו רגילים כבר לרעב. אבל אני בכל אופן לא מאחלת לאף אחד להיות יום או יומיים בלי אוכל. מה שהיה לנו מבחינה רפואית, אנחנו אכלנו ביסקויטים וקונסרבים, וזה גרם לכך שלא היו לנו בכלל יציאות. אבל את יכולה לתאר לא לצאת לשירותים במשך שבוע שבועיים? זה משהו נורא. היתה לנו מקהלה על האוניות האלה, ובזה היינו עסוקים. וכשרצינו לדרום שלא נוכל לנסוע, עשינו שביתה, ואחר כך שלא יוכלו להמשיך. אני לא זוכרת אם זה היה בצרפת או איפה שעשינו שביתה, זאת אומרת ישבנו כאילו אנחנו שרים במקהלה. אנחנו התיישבנו על אותו ארגז שהוא בעצם ארגז תבליים. בזמן שאנחנו שונו בצורה תמימה את בטהובן ומוצרט וכל השירים היפים שכולם הכירו - הבחורים הלכו מתחתינו בתוך מין ארגז כזה וחתכו את החבלים. אבל עם מה הם חתכו, הרי סכינים לא היו להם - עם פצירה של צפורניים וכל מיני, בגלל זה לקח הרבה זמן. כשרצינו להפליג - אז החבלים היו חתוכים. דרך אגב, הענישו אז את האסירים מיון ומתדכיה, אסירים עבדו כאנשי צוות, אבל הם יותר עזרו לנו.

כשהחזירו אותנו לאירופה היתה לנו עוד חוויה. למשל, היינו בים הביסקיי, זה כסביבות פורטוגל. הלכנו לאיבוד. איזה יום יומיים, אני כבר לא זוכרת כמה זמן, שלא מצאנו את יתר האוניות. היתה סערה באוקיאנוס, ואני לא יודעת אם כל האוניות או רק שלנו הלכנו

לאיבוד ולא מצאנו. כל היום וכל הלילה האוניות נתנו את התרועות כדי שאחת תמצא את השניה. ואחר כך זה הסוגר.

בחזרה, היינו קרוב לחופי יוון. היינו באלכסנדריה, מילאו דלק. מהחוף ראינו את אלכסנדריה. ב- 1984 הייתי באמת במצרים. שאלו אותי המצרים: את פעם ראשונה פה, נכון? אמרתי: לא, אני הייתי פה ב- 1947. אז הם דיברו על ענין 'יציאת אירופה', אבל רק עברנו.

ש. כמה זמן נשאתם באירופה לפני שעלית שוב לארץ?

ת. בערך שנה. היינו בליבק (Lubek), זו עיר נמל גרמנית. משם העבירו אותנו לזנגווארדן (Sengwarden). שם היה מחנה מאד גדול של כל מיני יהודים, לא אלפים, פשוט עשרות אלפים. והיה מחנה אחר שהעבירו את האנשים לפופנדורף (Poppendorf). דרך אגב, הזנגווארדן הזה היה איזה מחנה או מפקדה של חיל הים של היטלר. שם היו מעברים מתחת לאדמה ובונקרים. היו שם בתים רציניים מאד. הוא גר שם זמן מה. זו היתה מפקדה של חיל הים. אנחנו היינו שם מאד מאד מאד מאורגנים. עשינו שם ספורט, הלכנו לבית ספר, עשינו מחזות בתיאטרון. זאת אומרת, מה שהיה מאד מאד יפה, שהמדריכים שלנו והשליחים שבאו מארץ ישראל, תמיד ארגנו שלאנשים ולילדים תמיד תהיה עסוקה, וזה מאד מאד חשוב. כשיש תעסוקה אז תמיד עסוקים בדברים טובים. וזה בדיוק מה שאמר המורה והמדריך שלנו, דוקטור עזרא לוינגר, שעובד היום בהדסה בהנדסה הנטית. הוא אומר שמה שהיה תענוג להיות עם הילדים האלה, שהיו ילדים שהיו גם בני שבע עשרה ותשע עשרה. לא היו אף פעם בעיות מוסריות. אף ילדה בין המאות מעולם לא נבנסה להריון, או שחיו ללא נישואין ודברים כאלה, מה שהיום מאד הולך. כנראה שאז היה חינוך לגמרי אחר.

ש. תמשיכי בראשי פרקים.

ת. הגענו לשער העליה בחיפה.

ש. מתי?

ת. תאריך אני לא זוכרת.

ש. ב- 1948?

ת. כן, כשבאנו פעם שניה, כשחזרנו והאנגלים שמו אותנו על האוניות היו לנו כמה חוויות לא כל כך נחמדות. אנחנו באנו ילדים מבודפשט, לא ילדים עניים, ילדים מאורגנים היטב. היו לנו משקפות ומצלמות וכל מיני, מה שלילדים בני שתיים עשרה שלוש עשרה לא היה אז, ודאי לא לילדים מסכנים שהיו אחרי מחנות ריכוז. הצבא האנגלי העביר את החבילות שלנו. שתי חבילות הם העבירו ואת השלישית הפילו לים. גם את שלי, ראיתי כשהיא גפלה לים, ואני מאד מאד מצטערת, כי היו שם המון דברים שאספנו מאז שבאנו מהבית, כמו המשקפת, המצלמה, כמו מאתיים המישים מחזיקי מפתחות מכל הארצות שעברנו, מזכרות מהחילים האמריקאים והאנגלים. את יודעת, זה לא ענין של דברי ערך, זה ענין שחשוב יותר.

ש. הייתם בשער העליה?

ת. היינו בשער העליה. אני רוצה לומר כך שבאנו עם המון המון אידיאלים. לא ראינו את הצברים כל כך נחמדים וכל כך נאמנים אחד לשני כמו שהיינו רייילים בין היהודים באירופה. היו לנו גם אכזבות מהאנוכיות שבאן. את יודעת, זה מענין שאנחנו חשבנו שהצברים הם עוד יותר נחמדים מאתנו ויותר טובים ויותר נאמנים ליהודים. וראינו שהצברים שלנו הם שחצנים, שויצרים, לא תמיד טובי לב, אוהבים לנצל אחד את השני. כל מיני דברים אחרים שאם את רוצה אל תקליטי, אבל זה מאד מאד חשוב. למשל, עובדי הסוכנות שקיבלו אותנו היו מתחת לכל ביקורת.

ש. מה עשית בארץ?

ת. בארץ הלכנו לקיבוץ, לחברת נוער. קודם היינו בבית עולים, שנים שלושה חדשים אני חושבת, אולי אפילו פחות. בינתיים הלכנו לחפציבה. זו דווקא היתה חוויה נחמדה, לאיזה מחנה אימונים של הגדנע. אחרי בית העולים עברנו, לא זוכרת כרגע איך קוראים למקום הזה, עברנו בין היתר לקיבוץ 'ארץ ישראל ד'. לקיבוץ שהלכנו אליו קראו קיבוץ יקום. קיבוץ יקום היה שייך ל"שומר הצעיר". שם עבדנו בפרדסים וגם למדנו. כיון שהיתה מלחמה אז רצו לנצל אותנו שלא נלמד אלא בעיקר נעבוד. אבל אנחנו עמדנו על כך שארבע שעות אנחנו רוצים ללמוד, כמו שמגיע לכל עולה חדש של עליית הנוער, ואנחנו מוכנים לעשות שמירות לילה כמו כל קיבוצניק כי ההגנה על הקיבוץ שייכת גם לנו. ושם היו דברים כאלה שהם הבריתו אותנו לשים את כל הדברים שלנו במחסן, וכל מיני דברים שמצאו חן בעיניהם אנחנו כבר לא ראינו יותר. את הבגדים שלנו החליפו ולא קבלנו את הבגדים שעלית הנוער והסוכנות מספקת. היו לנו הרבה בירורים והרבה עניינים עד שהם התנהגו כמו בני אדם.

ש. עזבת את הקיבוץ בשלב זה?

ת. אני עזבתי את הקיבוץ, רוב החברה עזבו את הקיבוץ. יכול להיות שאם הקיבוץ היה כמו שחלמנו, אולי היינו נשארים.

ש. מתי עזבת?

ת. אני עזבתי בערך באפריל 1949. אחרי קיבוץ יקום היינו בקיבוץ עין-השופט. שם זה היה להמרי אחרת. אני חושבת שעין-השופט זה קיבוץ אמריקאי. גם ביקום היה נחמד פה ושם, אבל היו כל מיני תופעות ניצול שלפי דעתי זה לא היה יפה. לי היתה חוויה אישית, שלא ידעתי שיש לי טראומה אחרי המלחמה. איך נודע לי, כשמתעם הקיבוץ או מתעם ההגנה עשינו אימונים צבאיים. אמרו לי: תעמדי ליד

הקיר ותספרי כך וכך. ואני בשום אופן לא הייתי מוכנה לעמוד ליד הקיר עם הגב אליהם. אני לא יודעת אם את מבינה. אמרו שאני פחדנית וכו' וכו'. אז סתם, זה היה מין דבר כזה שאנחנו נפחד. עמד מישוה ליד הקיר ובינתיים החברה היו מתחבאים. אני לא הייתי מוכנה, עד כדי כך שהלכנו למפקד, וצריך להכריח אותה, פחדנית. והחברה שלנו אמרו: לא, היא לא פחדנית, להיפך. אני הייתי בין הילדות היותר אמיצות. איך שהוא זה הגיע לרופא הקיבוץ. אבל לפני שהגיע לרופא הקיבוץ, שאל אותי המפקד של אותו איזור מה הבעיה בעצם. אמרתי: אין שום בעיה. אז תעמדי שם. ואז הוא התחיל להגיד: בואי, ננסה את האומץ שלך, נראה מה הבעיה שלך. ואני עמדתי ליד הקיר: תספרי את העינים, ואני רק אספור. והוא ספר אחת שתיים שלוש ארבע, ספר גם באנגלית. אחר כך, ספר גם ברוסית, כאילו בתור משחק. ואחר כך פתאום עשה קול קשוח וספר בגרמנית, ואני מצאתי את עצמי במרפאה, איבדתי את ההכרה. ואז הרופא מאד כעס ואמר שאם אתם יודעים שיש להם משהו, בשביל מה הניסוי הזה, בשביל מה היא צריכה להתעלף. אני לא יודעת אם קיבלתי זריקה כדי להתעורר או משהו, אבל זו היתה הפעם הראשונה שהרגשתי שיש לי משהו שנשאר מהמלחמה.

ש. מתי הגעת לירושלים?

ת. לירושלים הגענו שנה אחרי זה. היינו בקיבוץ יקום, בסך הכל ביקום גם הרגשתי נחמד מאד. רק היו כמה דברים קטנים שלא היה כל כך יפה. אחר כך עברנו לעין השופט. זה קיבוץ עם חברה אמריקאית הרבה יותר עשיר. שם היה מאד נחמד. למדנו לרכב על סוסים ולמדנו כל מיני דברים, לעבוד ממש בצורה מקצועית במשתלה של עין השופט. למדנו יפה ולמדנו עברית יפה. היתה לנו מורה, טובה קראו לה, שהיא היתה פעם מרצה באוניברסיטה בהר הצופים בירושלים לבוטניקה. היה לנו סופר אחד, איזה יוסף, לא זוכרת את שמו. זה היה קיבוץ, בכלל ב"שומר

הצעיר" היו לנו חוויות. נסענו לטיולים רבים. יש לנו גם קצת חוויות, בטעות עברנו את הגבול ללבנון ופעם עברנו את הגבול למצרים, אבל חזרנו בשלום. את יודעת, בעולים חדשים אנחנו יודעים איפה הגבול?

ש. מאז שעזבת את עין השופט, אתם בירושלים?

ת. אני באתי לביקור קרובים בירושלים והם לא נתנו לי לחזור. בת דודה שלי אומרת שמיד אחרי המלחמה, בשארבע אחיותיה חזרו ממתנה הריבונות, אחרי שהרגו את כל המשפחה ואת הסבתא שלי וכולם, אז הם גרו אצל אמא שלי. אמא שלי נתנה להם בית והם אכלו אצלנו והלבישו אותם. היא אמרה שבשום אופן היא לא מוכנה לא להחזיר משהו ממה שהיא קיבלה. אבל לאמי זה היה ברור שאלה בנות של אחותה והיא נפטרה במחנה ריכוז וצריך לעזור לה. ובחלקן היא חיתנה אותן. אז נשארתי, וגם מצאה חן בעיני ירושלים, מאד מצאה חן בעיני. אחרי עין השופט היינו בגן שמואל, ומגן שמואל באתי לירושלים.

ש. פה למדת?

ת. כן למדתי בבית ספר למטפלות, מטפלת מוסמכת בתינוקות בויצ"ו. שם למדתי, וזייפתי ואמרתי שאני יותר גדולה, שאני אחרי גיל שמונה עשרה, ולא הייתי. עברנו מבחן פסיכוטכני ואני הייתי במצב די טוב.

ש. מתי הקמת משפחה?

ת. הקמנו משפחה ב- 1954, אחרי הצבא. שירתתי בצה"ל והייתי שנה בנח"ל, והייתי אחות בועדות רפואיות. זו גם היתה חוויה. היה נחמד, היה נחמד מאד לשרת בצבא ולהיות בגדנ"ע ולהיות בקיבוץ, ולהיות פחות או יותר בכל מקום. אחרי שגמרתי את הלימודים בבית התינוקות ויצ"ו השתלמתי כמה חדשים בבית חולים "הדסה" שלחו אותנו מיד כהתחייבות לבאר שבע. באר שבע אז היתה משהו נוראי. מכוניות היו בקושי והבידואים באו רכובים על גמלים. זו גם היתה חוויה.

אנחנו שעברנו כל כך הרבה במלחמה, זה שאת מקבלת מהורים - כבר לא היינו כל כך מפונקים כמו כאן. לקחנו כל דבר ולא חיכינו שמגיע לנו משהו. מה שקבלנו - ידענו להעריך וליפות את זה ולשפר את זה. עבדתי בבית חולים הדסה וגרנו במעונות בית החולים. חוויה נחמדה שהיתה, היה איזה שיח סולימאן, הוא היה מלך המדבר שם. כיון שהצלנו את הילדים והנשים והעובדים שלו, את השבט שלו, הצמין פעם את כל צוות בית החולים להתארח אצלו. זו היתה חוויה מאד מאד רצינית.

ש. מה את עושה היום?

ת. בינתיים למדתי עוד הרבה דברים. עבדתי בעיקר בבית חולים "הדסה", גם במקומות אחרים. במלחמת ששת הימים זה השפיע עלי מאד, וכנראה היתה לי נטיה קצת לכיב קיבה, לא פלא אחרי המלחמה. קבלתי דימום בקיבה, מכל המתח וכל זה, כי בטעות הבנתי שבעלי נהרג. יוט אחרי הקרבות בירושלים טילפן מישהו, ואני לא יודעת מי זה, ועשה בדיחה כזאת שביקשו שאני אלך מיד לזהות גופה במגן דוד אדום. שאלו אם בעלך זה זה וזה. ואז לקחתי מונית, רצתי למגן דוד אדום. תודה לאל ששם מר מכיר את בעלי, כי הוא כל שנה היה תורם דם. הוא אמר שזה שטויות ובדיחה של מישהו. מה אני אגיד לך. היה לי דימום בקיבה. לא שכנתי בבית חולים אלא בבית, שבועיים שלושה, ואחר כך עוד מנוחה. ב- 1968 הפסקתי לעבוד בבית חולים הדסה. ב- 1967 היו לי בעיות בקיבה, ולא היה להם מחליף והייתי אחות שמחלקת תרופות, והאחות הראשית לא רצתה לשחרר. ואז הייתי בבית והייתי מאד עצובה, כי מאד אהבתי לעבוד עם ילדים. עד שבעלי בא ומצא שיש קורס לעיצוב פנים, שלוש שנים, קורס דרך משרד העבודה, השתלמות מקצועית משולבת. ולמדתי להיות מעצבת פנים. לקראת סוף הקורס פתאום היו לי בעיות אלרגיות, ככה שלא עבדתי עם זה. ואז עברתי כל מיני קורסים

להנאתי, כמו לפני כמה שנים לקחתי קורס אחרי הצהריים במכללת צהרים לקליגרפיה, כתב אמנתי, מאד נהניתי מזה. למדתי רקמת עמים איזה חצי שנה במוזיאון ישראל ועוד שנה במקום אחר.

ש. אני קצת אחזיר אותך אחורה. את הזכרת כאן פעם פעמיים את ולנברג. רציתי לדעת מתי שמעת עליו במלחמה.

ת. אומר לך את האמת, אני לא בטוחה ששמעתי את השם שלו. שמעתי על הקונסול או השגריר השבדי. זה סידר השגריר השבדי, זה סידר השגריר, ואל תפחדו, הוא יעזור לכם, כל מיני דברים מהסוג הזה.

ש. אחרי המלחמה, מה שמעתם או התעניינתם עליו, על ולנברג?
ת. היינו בקשר עם המהמרת ההונגרית, כי אחר כך, כשהיה ה"שומר הצעיר" הם הפכו למדריכים ולמורים שלנו. לא יודעת אם בדיוק דיברנו על ולנברג או על השגרירות השבדית והשויצרית והצלב האדום השויצרי. לאלה אנחנו יכולים להודות שנשארו בחיים, ואין מה לדבר. כאשר היינו בבתיים של השבדים, לא תמיד היה לנו השוצפאס. היינו, אני חושבת, עוד לפני שהיו לנו תעודות. אני חושבת שאת התעודות במשך הזמן השגנו. היו לנו אז, אני חושבת, תעודות זמניות, מהשבדים, מהשויצרים, לא יודעת ממי.

ש. את לא יודעת מה עלה בגורלו של ולנברג?

ת. על זה שתפסו אותו. משהו, אני חושבת שכן דובר.

ש. אז?

ת. אני חושבת שכן. אבל אני הייתי, למען האמת, זה היה קצת מעורפל. בדיוק אני לא יודעת, כי אחרי המלחמה לקחו אותנו להבריא, את הילדים, במקומות נופש. כשחזרנו אחרי שלושה חדשים או משהו, אבל תמיד הזכירו לטובה את כל המוסדות האלה, ה'וינט' מאד עזר בכל הדרך עד עלייתנו ארצה.

ש. את אמרת שבזכותם בעצם ניצלת.

ת. זה ברור. בזכותם באופן ישיר או עקיף, אבל זה ברור שרק בזכותם. רק בזכותו של ולנברג וכל אלה. דרך אגב, את יודעת, פרופ' עזרא לוינבר, שמעתי שהוא עובד בפזיקה הרעיונית או הנדסה גנטית. הוא בעצם, האמא שלו, היתה אחת העוזרות של ולנברג, גם האבא שלו וגם הדוד שלו. הם עבדו ממש בתוך השגרירות. אני לא יודעת אם היא עוד חיה, היא כבר בת תשעים ומשהו. אני חושבת שלפני שנה היא נפטרה. אבל היא היתה ממש העוזרת של ראול ולנברג. המון מהילדים שהיינו ב'יצאת אירופה' ממש היינו תחת חסות של כל הקונסוליה. בי היו לא רק השוויצרים והשבדים, היו גם הקונסוליה האמריקאית והנורבגית והפנמית ושל קולומביה. היו כל מיני שגרירויות שהגנו והוציאו תעודות. מה היה אורגניזם ומה היה ציוף - אני באמת לא יודעת.

ש. מתי ההורים שלך עלו?

ת. אנחנו עלינו ב-1946, ההורים בסוף 1950, בצורה ליגלאית. הם היו צריכים לותר על האזרחות ההונגרית, וההונגרים נורא כעסו שהם כל כך בקלות ויתרו. וזה בעצם גם ביטל את האזרחות שלנו, כי אנחנו עלבנו לפני גיל שמונה עשרה. אבל שמעתי אחר כך סיפורים שבעצם זה לא כל כך בכה, כי אמרו שזה כמו בצרפת. משפטן מהונגריה סיפר לי לפני עשרים וחמש שנה, שבעצם בהונגריה היה בזמנו חוק, חוק מלפני מלחמת העולם השנייה, שאזרחות הונגרית אי אפשר לבטל, שזה בעצם לכל החיים. אם הם לא רוצים לותר או משהו כזה. אני לא בטוחה אם זה בכה. טוב, אנחנו חזרנו, לא רצינו בכלל לחזור לאירופה במשך ארבעים שנה. לא הייתי מעונינת אפילו לראות אותה. לא תאמיני, העזפתי ללכת פעמיים למצרים, לא בהלל שהערבים כל כך טובים, אבל זה אחרת. כי אנחנו מדברים שהערבים הם האויבים שלנו, אבל אם אנחנו מסתכלים יזוב טוב, אלה שרצחו בדם קר ששה מיליון הם היו

אירופאים נוצרים. עם אחד כמו העם הגרמני גרם למותם והרצחם של
חמישים מיליון אנשים בעולם.
ש. תודה רבה לך.
סוף הראיון עם גברת לאה הופמן